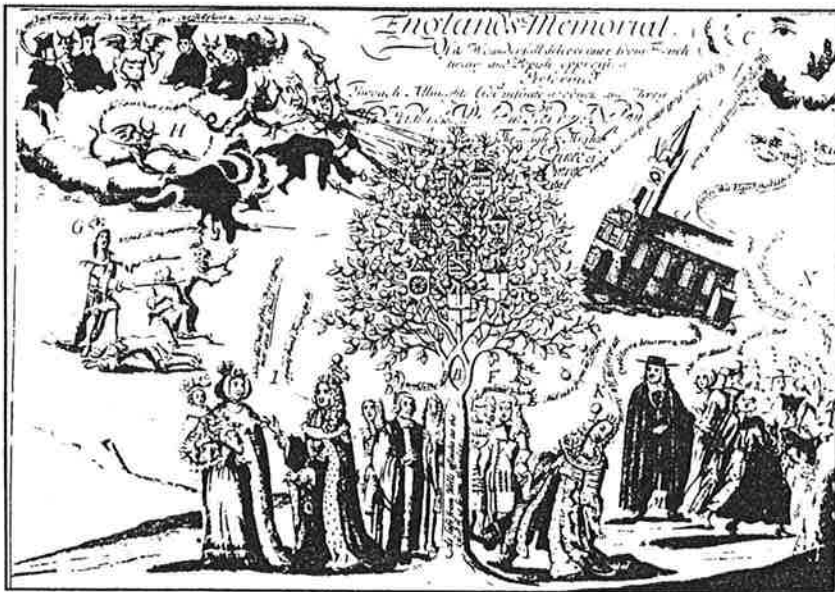

1688 som politisk symbol. Denne fremstilling af »den glørværdige revolution« fra 1688/89 viser, hvorledes en anti-katolsk og anti-fransk holdning udgjorde et centralt og bærende moment i 1688. I centrum (B) står »orangetræet«, symbolet på William III, der reddede England fra »French tyranny and Popish oppression«. Nederst til venstre for træet (I) står James I, hans hustru og nyfødte søn, der udløste systemskiftet, idet han var katolik og havde arveret til tronen. Til centre i midten (G) ses Louis XIV, der er ved at ihjelslå sine egne undersåtter. Han siger henvendt til James: »Tread in my steps and be great«. Øverst til venstre (H) ses paven (= the most Christian Scourge of Europe) omgivet af sit råd bestående af jesuitter og djævl. Øverst til højre (C) ses Guds forsyn, der redder den anglikanske kirke (A) ved at sende William III. Nederst til højre (N) ses flokken fra England. Og under træet (D, E & F) ses repræsentanter for House of Lords (Spiritual and Temporal) og House of Commons. På træet findes også det danske våbenskjold, idet Danmark militært støttede Williams (Wilhelm af Oranien) kamp for protestantismens sag.

Det engelske imperium 1688-1850

Bernard Eric Jensen

1688 i flerperspektivisk belysning

For få år tilbage – i 1988 – blev der afholdt store nationalhistoriske jubilæer i Danmark og Storbritannien. 200-året for Stavnbandets ophævelse blev fejret i Danmark samtidig med, at Storbritannien festligholdt 300-året for Den glørværdige revolution. Der er flere oplagte lighedspunkter mellem de to jubilæer og bagvedliggende traditioner. I begge tilfælde blev kongemagtens heroiske gerninger hyldet og lovprist. Begge begivenheder er blevet set som et afgørende brud- og vendepunkt i landets frihedshistorie. Fortidsfortolkningen har begge steder været båret af en mægtig traditionsdannelse inden for historieforskningen. I en dansk sammenhæng drejer det sig om 'gårdmandslinien', i en britisk om 'Whigfortolkningen'.

Der kan imidlertid også peges på nogle åbenbare forskelle. Stavnbandets ophævelse var en begivenhed, der alene vedrørte den danske del af Helstaten. Den har derfor ikke spillet en rolle i de politisk-kulturelle traditionsdannelser i en norsk eller holstensk sammenhæng. Den glørværdige revolution var derimod ikke kun af betydning i den engelske del af den 'britiske helstat', men også i den irske og den skotske. Stavnbandets ophævelse kunne i 200-året endnu placere sig centralt i den politisk-kulturelle offentlighed, men i hverdagens Danmark er det ikke længere et meget anvendt eller omstridt symbol. Anderledes forholder det sig i Storbritannien. Her kan symboler knyttet til Den glørværdige revolutionen endnu i dag mobilisere og skabe konflikt i dagligdagens politisk-religiøse kampe. I Nordirland er 'King Billie' (William III) fortsat et yderst potent symbol. Hans heltegerninger lovprises hvert år af protestanter med store parader. Og hvert år opleves dette som en provokation og hån af nordirske katolikker.

Disse forhold gør det påkrævet at bryde med en centralperspektivisk tilgang og i stedet søge at anskue 1688 under flere synsvinkler. Endnu et forhold kan begrunde en flerperspektivisk tilgang. Det er ikke alene i politisk historie, at 1688 står som et klassisk skæringspunkt. Også i en social- og økonomisk historisk sammenhæng er 1688 et standard referencepunkt. Det fremgår f.eks. af den kronologiske afgrænsning i Peter H. Lindert og Jeffrey G. Willi-

amsons artikel *Revising England's Social Tables 1688-1812* (1982) og P. J. Cain og A. G. Hopkins' artikel *Gentlemanly Capitalism and British Expansion Overseas. The Old Colonial System 1688-1850* (1986). Når 1688 anvendes i en socialhistorisk periodisering, er det ikke, fordi Den glørværdige revolution på grundlæggende vis ændrede ved samfundsstrukturen eller de økonomiske forhold. Forklaringen er den enkle, at Gregory King (1648-1712) anvendte 1688 som referencepunkt i *Natural and Political Observations and Conclusions upon the State and Condition of England*. Kings analyse blev udarbejdet i 1695-96, men først offentliggjort i 1804 og har siden fået status af en klassiker. Peter Mathias har således i *The First Industrial Nation. An Economic History of Britain 1700-1914* (1969) beskrevet den som »the most precise picture of British economy and social structure just before the industrial revolution« (s.23).

Mental geografi i en socialhistorisk klassiker

Når Kings *Observations* anvendes i dag, sker det normalt for at bestemme befolkningens størrelse og sociale sammensætning i slutningen af 1600-tallet (f.eks. Williams & Ramsden, 1990, s. 13f). Men Kings analyse kan også læses som en traditionshistorisk kilde. I så fald bruges den til at indkredse den mentale geografi hos en engelsk embedsmand i 1690'erne.

Observations er et flot forsøg på at fremlægge en komparativ analyse af staters indbyrdes styrkeforhold. Analysen var sat ind i en universalhistorisk ramme: den bibelsk-kristne. Tidsregningen startede med Syndfloden (= ca. 1800 f.Kr.), og beregningerne over den engelske befolkning blev fremskrevet til år 2300 e.Kr. – i år 2000 regnede King f.eks. med et befolkningstal på 8.280.000. En stats styrke så han som betinget af især dens befolkningstal og rigdom. Hvad det sidste angik, fremhævede han mængden af ædelmetal og dyrkbar jord. Han opgjorde dog også forbruget – af f.eks. brød, kød, øl, vin. Formålet var at få klarlagt det relative styrkeforhold mellem England, Holland og Frankrig. King ønskede her at pege på Englands sårbarhed.

Ser man på den universalhistoriske ramme, som King arbejdede med, er distancen mellem King og vor tid tydelig. Kings mentale verden er her afgørende anderledes end nutidens. Ser man derimod på hans tilgang til britisk historie og samfundsforhold, bliver det klart, at King er et led i en tradition, som fortsat er virksom og mægtig i det 20. årh. Når han opgjorde den engelske stats resurser, blev Wales medtænkt, men han så helt bort fra Irland og Skotland. King er således et tidligt eksempel på en anglocentrisk tilgang til britisk historie – altså den tradition, der betragter England som det altafgørende, og som derfor i praksis ser bort fra Irland og Skotland. Traditionen har i dette årh. især floreret inden for social- og økonomihistorien (Samuel, 1989a).

Anglocentrismen var ikke normen ved indgangen til 1600-tallet. Det fremgår f.eks. af titlen på et værk af den engelske historiker William Camden (1551-1623): *Britain or a Chorographical Description of the Most Flourishing Kingdoms, England, Scotland and Ireland* fra 1610. Men den anglocentriske tolkning

af britisk kultur og historie blev op- og udbygget netop i 1600-tallet (Kearney, 1989, s.109f), og Kings tilgang er på den baggrund ikke videre overraskende. Overraskende er det derimod, at han helt så bort fra et andet forhold: i sin analyse medtænkte han slet ikke de konfessionelle skel. Det var der ellers god grund til. I 1600-tallet var religiøs tro ikke alene grundlaget for gruppedannelser og alliancer, men skabte også konflikt og splittelse. Og det gjaldt både indadtil og udadtil. Konfessionelle forhold fik f.eks. nogle grupper til at se Holland som en ven og allieret og Frankrig som fjenden over alle fjender, medens andre så Frankrig som den trofaste beskytter og Holland som den arge modstander. Det var således vigtige interne konflikter og tværgående alliancer, som King forbigik i sin analyse. Forholdet virker overraskende, når man betænker, at han netop brugte 1688 som referencepunkt.

Kampe om 1688

I *Observations* begrundede King ikke sit valg af 1688. Men det blev formentlig valgt, fordi der i det år var sket et systemskifte, og han ønskede med sit skrift at påvirke de nye magthavere. Det politiske systemskifte har mange navne. Det mest udbredte er 'Den glørværdige revolution', men revolutionen er også blevet kaldt 'ublodigt', 'moderat', 'konservativ' og 'mirakuløs' (jf. Szechi, 1990). Hvor gode og rammende disse tillægsord er, kan diskuteres. Hvad der imidlertid ikke kan diskuteres er, at de kun giver mening inden for en klar anglocentrisk tolkning af britisk historie. Så snart Irland og Skotland medtænkes, bliver det nemlig aldeles åbenbart, at systemskiftet hverken var 'ublodigt', 'moderat', 'konservativt' eller 'glørværdigt' (Kearney, 1989, s.128).

Den herskende elite i 1680'ernes England var delt og i indbyrdes konflikt. Politisk gik uenigheden på kongemagtens stilling og arvefølgen og konfessionelt på kirkeordningen og holdningen til dissenterne, dvs. protestanter uden for den engelske statskirke. Dem, der var højkerkelige og tilhængere af et stærkt monarki, blev kaldt toryer, medens dem, der var lavkerkelige og ønskede at begrænse monarkiets magt, blev kaldt whigger. Begge udtryk er i øvrigt 'fjendeetiketter'. 'Tory' var navnet for en irsk katolsk bandit, og modstanderne fik således antydning, at de var krypto-katolikker. 'Whig' var navnet for en skotsk puritansk oprører og derigennem fik modstanderne angivet, at de var krypto-republikanere, der kunne begå kongemord. (Charles I (1600-49) var blevet afsat og halshugget i 1649).

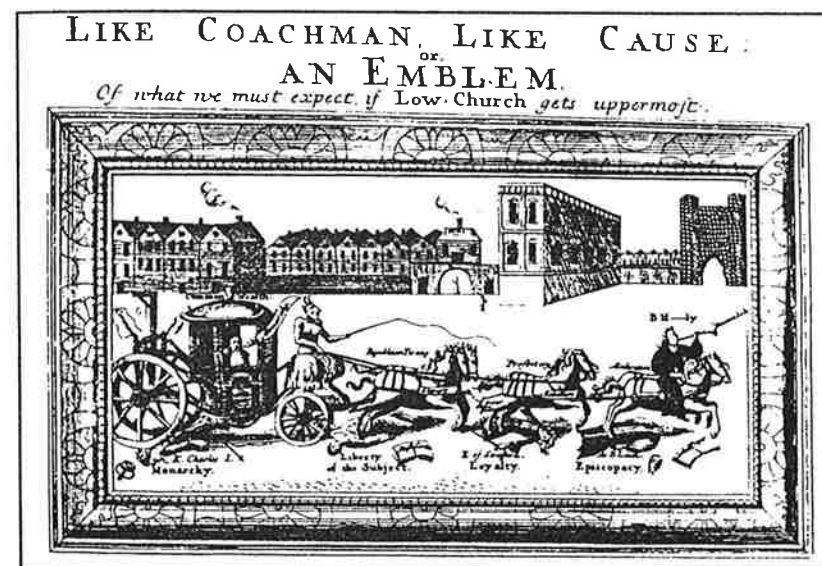
I 1688 fandt de stridende grupper imidlertid sammen i fælles opposition til James II (1633-1701). Toryer og whigger kunne enes om at afvise den pro-katolske politik, som kongen førte på hjemmefronten. Han havde f.eks. overført papistiske tropper fra Irland til England. De var ligeledes enige om at modstå hans tilnærmelse til det enevældige og katolske Frankrig under Louis XIV (1638-1715). Begge grupper kunne derfor støtte en henvendelse til James IIs svigersøn, William af Oranien (1650-1702), statholder i Holland, om at sikre de engelske friheder og den protestantiske arvefølge. Da William landede i England med sin hær, flygtede James II til Frankrig. Og i 1689 blev den engelske krone overdraget til William og hans hustru Mary (1662-94) i fællesskab.

James II var imidlertid også konge af Skotland og Irland. Og her forløb systemskiftet ikke uden konflikt og kamp. Også i Skotland havde kirkeordningen skabt splittelse. De episkopale holdt fast ved en anglikansk/katolsk bispeforfatning, hvorimod presbyterianerne ville, at magten skulle ligge hos menighedens ældste. Under James II sad førstnævnte på magten. Presbyterianerne benyttede derfor Williams ankomst og James' flugt til at styrke deres position. Da de episkopale forblev tro mod James, kom det til borgerkrig. Den første større træfning fandt sted ved Killiecrankie i juli 1689 med de Jamesstro styrker – jakobitterne – som sejrherre. Deres leder blev imidlertid dræbt, og Williams hærenheder vandt de efterfølgende slag. Presbyterianere sørgede herefter for, at mange jakobitiske præster og embedsmænd blev tvangsfjernet, og senere blev 38 medlemmer af den katolske MacDonald klan, heriblandt kvinder og børn, brutalt nedslagtet ved Glencoe i 1692.

Endnu mere blod kom til at flyde i kølvandet på 1688 i Irland. William havde været villig til at drage til England for at få styrket en alliance vendt imod Frankrig. Omvendt fik Louis XIV James II overtalt til at tage til Irland i et forsøg på at genvinde sin krone. Her fik han i 1689 med fransk assistance samlet en hær og lagt en belejring om Derry, hvor Williamtro protestanter havde søgt tilflugt. Det første større slag fandt sted ved Boyne i juli 1690, og det blev vundet af William og hans tropper. Men det var først ved det blodige slag ved Aughrim i juli 1691, at James' irsk-franske hær blev afgørende slået. I eftertiden så irske katolikker tilbage på årene 1688-91 som 'det store forlis', hvorimod protestanter udlagde samme begivenheder som 'den guddommelige udfrielse' (Foster, 1988, kap. 7).

Det var imidlertid ikke alene imellem katolikker og protestanter, at der var uenighed om tolkningen af 1688. Også blandt protestanter indbyrdes gav det anledning til arg strid (Dickinson, 1976). Alliancen mellem toryer og whigger i 1688 havde en fælles anti-katolsk og anti-fransk holdning som sit grundlag. Derimod har de langt fra været enige om hvorledes de politiske konsekvenser af det, der skete i 1688-89, skulle udlægges. For de højkirkelige toryer var lydighed imod den af Gud indsatte øvrighed en grundpille i et kristent samfund. De fremhævede derfor, at James II ikke havde fået frataget kronen, men selv havde nedlagt den. De lavkirkelige whigger mente på deres side, at James havde misligholdt kontraktforholdet ved at angribe borgernes religion, ejendom og friheder, og følgelig havde parlamentet ret til at yde modstand og afsætte ham.

Fra tid til anden beherskede denne modsætning datidens politiske scene. Sacheverell-striden og efterfølgende optøjer i London er det mest oplagte eksempel på dette. Den fandt sted i 1709-10 midt i dyrtiden under den spanske arvefølgekrig, og optøjerne var blandt de 'væreste' i London i hele 1700-tallet. Den 5. november 1709 – på 21 årsdagen for Williams landgang i England – holdt torypræsten Sacheverell (1674-1724) en prædiken i St. Paul domkirken. Heri fastslog han, at borgere havde en ubetinget lydighed mod øvrigheden og aldrig måtte yde modstand. Det var heller ikke sket i 1688. Han påpegede også, at der fandtes forrædere, der i det skjulte var i færd med at undergrave kirken såvel som staten. Hans prædiken *The Perils of False Brethren*

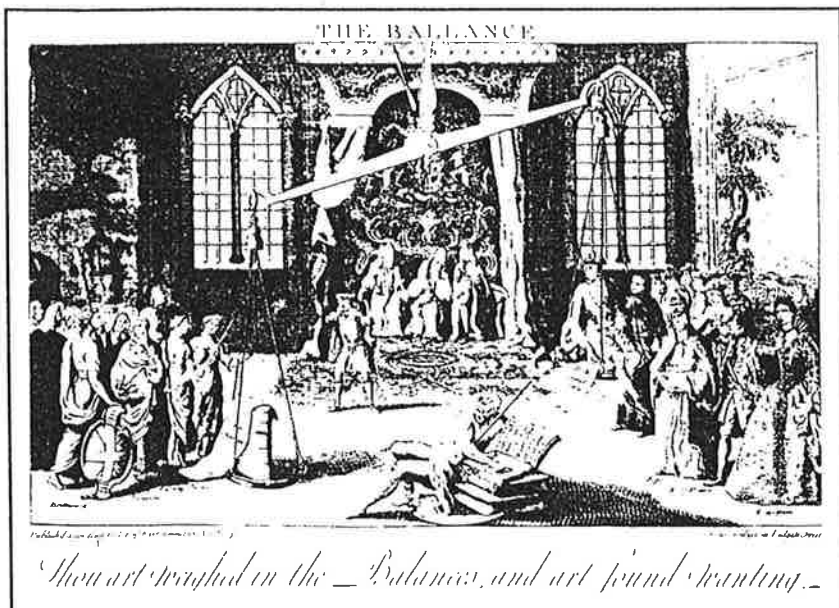

Religiøs-politisk kulturkamp. Stikket er fra 1709 og led i Sacheverell-striden. Det er et høj-kirkeligt angreb på de lavkirkelige og viser hvad der vil ske, hvis de lavkirkelige får magten. I karetten sidder Cromwell, der råber: »No Monarchy«, og under den ligger kong Charles I ihjelslået. Karetten køres af Djæveln, der foran sig har et seksspand bestående bl.a. af »Republican Tyranny«, »Slavery«, »Presbiterie« og »Rebellion«. Seksspandet nedtramper borgernes frihed og loyalitet, Magna Carta og bispedømmet på dets vej frem.

(1709) blev trykt og solgt i op mod 100.000 eks. Den siddende Whig-regering følte sig så presset, at den lod Sacheverell anklage for forræderi, fordi han prædikede imod 'revolutionen af 1688'. Da Sacheverell nærmest blev frikendt, kom det til omfattende 'glædesoptøjer' i London, hvor kapeller, der tilhørte dissenterne, blev ødelagt og brandt ned. Og herfra spredte optøjerne sig til mange andre dele af England (Holmes, 1976 & Stevenson, 1979).

Medens tolkningen af 1688 udløste konflikt og krise i England, søgte grupper i Skotland at omgøre hvad, der var sket i 1688. Presbyterianernes hårde fremfærd havde fået mange af deres modstandere til at forblive loyale imod James II. Utilfredshed med virkningen af unionen af England og Skotland i 1707 gav jakobitterne yderligere vind i sejlene. Således som de så det, var James IIs søn (1688-1766) den retmæssige arving til tronen – et synspunkt, der blev bakket op af Frankrig, hvor 'the Old Pretender' opholdt sig. Jakobitterne havde også en vis opbakning blandt toryer i England.

Det første større jakobitiske oprør fandt sted i 1715-16. En oprørshær blev samlet, og James IIs søn vendte tilbage for at stå i spidsen af oprøret. Men da det gjaldt, udeblev støtten fra både de engelske toryer og den franske stat, og oprøret løb ud i sandet. Jakobitternes håb om at omgøre 1688 var ikke dermed knust. De forsøgte sig igen i 1745 med et større oprør – denne gang med

Centralmagt contra periferi. Stikket er fra november 1745, da den jakobitiske hær havde erobret Skotland og var på vej ned igennem England med kurs mod London. Det er centralmagts forsøg på at føre ideologisk krig imod periferien: Stuartslægts retskrav bliver vejret og fundet for let! På den højre vægtskål sidder »Bonnie Prince Charlie«, som jakobitterne anså at være den retmæssige arving til England, Skotland og Irland (de tre figurer på tronen i midten). Paven, den franske konge og den spanske dronning støtter hans sag, men han vejes ned af den venstre vægtskål, hvorpå Biblen og Magna Carta ligger. Deres sag bliver støttet af Britannia samt de tre gudinder: »Religion«, »Liberty«, »Justice«.

James IIs sønnesøn som leder, altså 'the Young Pretender' eller 'Bonnie Prince Charlie' (1720-88). Oprørshæren fik på kort tid kontrol over Skotland og rykkede herfra ind i England. Men igen udeblev den forventede støtte fra de engelske toryer, og jakobitternes hær måtte trække sig tilbage og blev senere slået i Nordskotland. Først med slaget ved Culloden i april 1746 var kampene om 1688 ovre. De havde da stået på i mere end et halvt århundrede. Og de havde udløst 4 større borgerkrige.

Hverken i 1715 eller i 1745 fik de skotske jakobitter støtte fra andre af rigets randområder til deres kamp imod den engelske centralmagt. Der kom f.eks. ingen opbakning fra Irland i 1745, og det selvom oprøret i høj grad var finansieret af irske emigranter i Frankrig. Dog skal det bemærkes, at de næste væbnede oprør imod centralmagten igen kom fra rigets randområder. Arreststedet for de to oprør, der fandt sted i anden halvdel af 1700-tallet, var henholdsvis kolonierne i Nordamerika og Irland.

Imperiet ca. 1760

Så snart man har erkendt det uholdbare i en traditionel anglocentrisk tilgang, hvor der sættes lighedstegn mellem engelsk og britisk historie, melder en række spørgsmål sig. Hvad skal der så forstås ved britisk historie? Hvad omfattede 'den britiske helstat'? Hvorledes blev den holdt sammen? Hvordan blev magten opretholdt og fordelt? Hvad skal staten kaldes? Flere historikere er – hvad det sidste angår – begyndt at anvende udtrykket *Imperium Anglorum* eller 'det engelske imperium' (Szechi & Hayton, 1987, s.242 & Kearney, 1989, s. 116). Fordelen ved dette udtryk er dobbelt. For det første tilkendegiver det klart, at britisk historie er mere end engelsk historie – altså at engelsk, irsk og skotsk historie kun kan forstås og forklares, når de ses i sammenhæng. For det andet angiver udtrykket også, at forholdet mellem rigets forskellige dele ikke var symmetrisk og ligeværdigt. Tværtimod var der tale om et herredømmeforhold – det var 'et engelsk imperium'.

Helhed og dele

Den britiske stat kan anskues under flere synsvinkler: forfatningsmæssige, konfessionelle, sociale og politisk-kulturelle. Opdeles staten efter de forfatningsmæssige skel, der fandtes, bestod den af flere kongedømmer og en række kolonier, hvoraf hovedparten var kronkolonier. Og monarkiet var den institution, der i formel henseende holdt staten sammen. De enkelte dele var befolkningsmæssigt meget forskellige. England og Wales – forenet i 1536 – var det største af kongedømmerne. I midten af 1700-tallet havde det en befolkning på ca. 6.5 mill., hvoraf mindre end 0.5 mill. levede i Wales. Irland var næststørst med en befolkning på ca. 3 mill. og Skotland mindst med ca. 1.25 mill. indbyggere. I de nordamerikanske kolonier levede der ca. 1.5 mill. mennesker. Omtrent halvdelen af hele befolkningen levede således i den engelske del af riget.

England var det største og mægtigste af kongedømmerne. I 1600-tallet havde spørgsmålet om kongens magtbeføjelse skabt megen konflikt og strid. Denne strid blev søgt løst i forbindelse med systemskiftet i 1688. Det skete ved, at toryer og whigger sammen udarbejdede en *Declaration of Rights* (1689), som blev læst op for William og Mary, da de fik tilbudt den engelske trone. Erklæringen opregnede, hvad kongen ikke måtte gøre uden parlamentets samtykke. Han måtte f.eks. ikke udskrive skatter, dispensere fra landets love eller holde en stående hær i fredstid uden et sådant samtykke. Parlamentet bestod i øvrigt af to kamre: House of Lords og House of Commons.

Englændere yndede i 1700-tallet at fremstille den engelske forfatning som noget helt særligt. Den blev f.eks. fremstillet som en delikat balance mellem monarki, aristokrati og demokrati, altså mellem kongemagten, overhuset og underhuset. En sådan forestilling havde – som det vil fremgå – kun lidt med virkeligheden at gøre. Om kongens magt blev afgørende begrænset efter 1688 er omdiskuteret. William III anerkendte formelt set aldrig 'håndfæstningen' i 1689, der i øvrigt var tvetydig og upræcis. Et samarbejde mellem kongemagt og parlament var dog uomgængeligt, hvis England skulle regeres i praksis.

England og Wales blev formelt forenet i 1536: Men det er mere præcist at sige, at Wales blev inkorporeret i England, idet foreningen blev fulgt af et ihærdigt forsøg på at anglisere denne del af det britiske ørige. Det skete ved at få indført det engelske sprog, juridiske og administrative system, og det lykkedes i hvert fald tildels, da de lokale godsejere hurtigt og villigt lod sig anglisere. Wales blev på denne måde det engelske imperiums første provins. Inkorporationen var så vidt fremskredet i 1700-tallet, at nogle walisere 'opdagede' hvad, der var ved at ske. Som modvægt hertil grundlagde de derfor en 'national' bevægelse blandt walisere i London i 1751.

England og Wales var i det 17. årh. forenet med Skotland gennem en personalunion, idet Stuartslægten sad på tronen begge steder. Forfatningsmæssigt var der tale om to adskilte kongedømmer med f.eks. hver sit parlament. Men efter James IIs flugt i 1688 var grundlaget for unionen ikke længere stabilt eller sikkert. Ud fra en engelsk synsvinkel var det vitalt at forhindre, at Englands europæiske modstandere kunne anvende Skotland som udgangspunkt for et angreb. Og det var netop hvad Frankrig lagde op til ved at give husly til James II og støtte jakobitterne.

Englands sikkerhedsinteresser blev søgt imødekommet gennem oprettelsen en realunion i 1707. Men unionen var ikke – som i Wales – et forsøg på at anglisere Skotland. Det bevarede således sit eget rets-, kirke- og uddannelsessystem. Dets parlament blev dog opløst og i stedet blev skotske repræsentanter sendt til parlamentet i Westminster. De blev også fælles om tronfølgen, hvorved arveretten blev overdraget til den hannoveranske fyrsteslæggt. Endvidere fik de fælles økonomisk politik og toldgrænser. Her var unionen til fordel for skotterne, der indtil da var blev holdt ude fra f.eks. handlen med de engelske kolonier i Nordamerika. Men som det er fremgået, kunne langt fra alle skotter godtage unionen. Modstanden kom især fra det skotske højland, hvor jakobitterne stod stærkest. De jakobitiske oprør gjorde, at Skotland blev det randområde, som regeringen i London måtte vie mest opmærksomhed i første halvdel af 1700-tallet. Så snart Englands sikkerhedsinteresser var truet, greb den ind. Derudover ønskede den dog normalt ikke at blande sig skotske forhold.

Formelt set var Irland – til forskel fra Skotland – et selvstændigt kongedømme i det 18. årh. Det havde således også sit eget parlament i Dublin. Men den formelle selvstændighed var i praksis blevet aldeles udhulet. Irland blev i høj grad behandlet som en koloni eller provins. Den kongelige statholder styrede normalt med hård hånd. Der blev opretholdt en stående hær i Irland i fredstid, og parlamentets magt var afgørende indskrænket, idet det kun måtte vedtage love, der på forhånd var godkendt af kongen og hans engelske regering. Irland udgjorde – på samme måde som Skotland – en 'sikkerhedsrisiko' for England. Det blev klart demonstreret i 1689-91, hvor Frankrig netop søgte at bruge det som springbræt for at få den franskorienterede James II tilbage på Englands trone. Men efter den irsk-franske hærs nederlag i 1690-91 var chancen for, at Irland igen kunne blive udgangspunkt for et jakobitisk oprør væsentlig mindre end den var i Skotland. Magten blev nu samlet hos de anglo-irske godsejere – en position, som de kun kunne fast-

holde med støtte fra England. Til forskel fra Skotland var der således ikke magtfulde grupper i Irland, der ville støtte et jakobitisk oprør.

Mange briter levede på den anden side af Atlanten (Canny, 1990). Der var engelske kolonier på østkysten af Nordamerika og på de vestindiske øer. Kolonierne var i øvrigt indbyrdes ret forskellige og optrådte ikke i flok i første halvdel af 1700-tallet. De var dog fælles om at være underlagt den engelske krone og parlament. De fleste var kronkolonier. Den udøvende magt lå derfor hos en kongelig guvernør, der udnævnte embedsmænd og dommere og havde overkommando over hæren. Men kolonierne havde også deres egne mini-parlamerter med en vis ret til skattebevilling og anden lovgivning. De nordamerikanske kolonier havde således i praksis mere frihed og selvstændighed end f.eks. Irland havde.

Den britiske stat kan ansues under andre synsvinkler end den forfatningsmæssige. Den kan også opdeles efter de konfessionelle skel, der fandtes (Gilbert, 1976). Der er flere grunde til at fremhæve de konfessionelle skel. Betydningsfulde forskelle i borgerlige rettigheder var knyttet til disse skel og dermed klare forskelle, hvad angik muligheden af at opnå magt og indflydelse. Konfession var ofte også noget afgørende i en identitetshistorisk sammenhæng. Mennesker var villige til at sætte liv og lemmer på spil for deres religiøse overbevisning. Og dermed blev konfession et forhold, der dannede grundlag for samarbejde og alliancer på tværs af sociale og regionale skel.

Britiske borgere var inddelt i tre rangklasser. Katolikkerne hørte til i den laveste rangklasse. De var gennem lovgivningen udelukket f.eks. fra at stemme, fra at blive jurister eller officerer og fra politiske embeder af enhver slags. De skulle endvidere betale det dobbelte i ejendomsskat. Deres mulighed for at udøve deres religion var begrænset, og frygten for et jakobitisk oprør gjorde, at de blev opfattet som forrædere i England. En del blev derfor interneret i 1715 og 1745. Under disse omstændigheder tabte katolicismen terræn i England i første halvdel af 1700-tallet.

Noget tilsvarende skete i Irland, hvor katolikkerne udgjorde flertallet. I kølvandet på deres nederlag i 1690-91 emigrerede tusindvis til kontinentet, og især til Frankrig, hvor der f.eks. fandtes en særlig irsk brigade i den franske hær indtil 1791. I selve Irland fik en del af den irsk-katolske adel deres land konfiskeret. Derudover blev det gjort vanskeligere for katolikker at eje og købe landejendom, og muligheden af at give deres børn en uddannelse blev begrænset. Der blev således lagt et betydeligt pres på mere velhavende irske katolikker for at gå over til den irsk-anglikanske kirke, hvilket en hel del da også gjorde.

Dissenternes stilling var noget bedre end katolikernes. De var ikke tredjerangs, men blot andenrangs borgere. På grund af deres modstand mod en hierarkisk kirkeordning opfattede anglikanere dem som en gruppe med republikanske tilbøjeligheder. Deres forhold blev forbedret lidt ved systemskiftet i 1688. De fik gennem en *Toleration Act* i 1689 lov til at holde offentlige gudstjeneste i egne kapeller, hvis de aflagde en ed og lod sig registrere. Men deres politiske rettigheder var fortsat afgørende begrænset. De kunne f.eks. ikke vælges til offentlige embeder og måtte ikke studere ved engelske universiteter.

Dissenterne tabte – ligesom katolikkerne – terræn i England og Irland i første halvdel af 1700-tallet. Irske dissenter var af skotsk afstamning og boede især i Ulster. Her var klædeindustri et centralt erhverv, men dets forhold blev vanskeliggjort af Londonregeringen, fordi den påbød, at der kun måtte eksporteres klæde til England. Mange irske dissenter begyndte derfor at emigrere til de nordamerikanske kolonier. Ligesom Irland var katolikernes højborg, var kolonierne det sted inden for det engelske imperium, hvor dissenterne stod stærkest. Mange rejste dertil for at undgå følgerne af den religiøse, politiske og økonomiske diskrimination, de var udsat for. Kolonierne blev dermed et sted, hvor en kritisk holdning til den engelske centralmagt begyndte at florere.

Kun medlemmer af den engelske og irske statskirke havde alle borgerlige rettigheder i England og Irland. Anglikanere havde en monopolstilling, hvad angik adgang til politiske embeder, universiteter og en karriere som officer eller sagfører. Den anglikanske kirke var i øvrigt den største og rigeste institution i den britiske stat og udøvede som sådan en betydelig indflydelse. Dog begrænsede interne konflikter kirkens magt i praksis. De højkirkelige (toryer) og lavkirkelige (whigger) kunne lejlighedsvis finde sammen – som f.eks. i oprøret mod James II i 1688. Men normen var, at de ikke stolede på hinanden og derfor ofte kom i konflikt, således som det f.eks. skete i Sacheverell-striden. Begge grupper kunne dog mobilisere en betydelig 'folkelig' opbakning, når 'Church and King' skulle forsvares imod angreb fra enten katolikker eller dissenter.

I Skotland var forholdene anderledes end i England og Irland. Her lå kontrollen over statskirken ikke hos de episkopale, der ønskede en kirkeordning på linie med den anglikanske, men hos presbyterianerne. Og her kom det – som det er fremgået – til borgerkrig og oprør, hvor presbyterianere kæmpede imod jakobitter, hvis kerne var katolikker og episkopale fra det skotske højland. Efter oprøret i 1745 blev der slået hårdt ned på klan-kulturen i højlandet i et forsøg på at undergrave jakobitternes position. Som følge af forfølgelserne forlod mere end 40.000 skotter højlandet og rejste til de nordamerikanske kolonier. Herved blev den kritiske holdning til den engelske centralmagt yderligere styrket.

Social struktur og politisk kultur

Det engelske imperium skal imidlertid ikke alene anskues under forfatningsmæssige og konfessionelle synsvinkler. Opmærksomheden må også rettes mod de markante sociale forskelle og skel og mod de forskellige politiske kulturer.

Ser vi på England, udgjorde godsejerne toppen af det sociale hierarki. De udgjorde i alt ca. 1% af alle familier. De var dog ikke nogen homogen gruppe. Det vigtigste skel gik mellem den egentlige elite og resten af godsejerne. Selve eliten bestod ud over kongefamilien af ca. 200 højadelige familier (the peerage), hvis overhoveder havde sæde i House of Lords. Til eliten må endvidere regnes de rigeste lavadelige familier. I alt drejede det sig om ca. 1000

familier, og det var nærmest umuligt at få adgang til denne meget rige og eksklusive kreds i midten af 1700-tallet. Grundlaget for dens position var de storgodser, hvor der blev drevet et kapitalistisk landbrug. Eliten sad tilsammen på ca. 20% af engelsk landejendom, og de opadgående konjunkturer midt i århundredet betød en forbedret indtjening. Storgodsejerne hentede også store indtægter uden for landbruget. De investerede i byejeendomme, statsobligationer og handelskompagnier. De hentede væsentlige indtægter fra statskassen for deres deltagelse i det politiske liv. Dertil kom, at de mest lukrative stillinger inden for kirke, hær og flåde blev besat med medlemmer af eliten.

Lavadelen (gentryen) var en meget større gruppe. Den bestod af ca. 17.000 familier med stor spredning i ejendom og indkomst. En del af lavadelen hentede – ligesom storgodsejerne – betydelige indkomster fra deltagelse i handel og forlagsindustri. Og mange af de ca. 10.000 præstefamilier kom fra lavadelen, der i øvrigt indtog en central plads i lokalstyret som f.eks. fredsdommere eller ledere af militsen.

Engelske godsejerne var anglikanere og dermed i modsætning til kontinental katolsk tradition. De bakkede i alt væsentligt op om den anti-franske politik, der blev ført. Frankrig var en konkurrent og sikkerhedsrisiko, og desuden var der modvilje imod den franske styreform, der blev set som arbitrær, despotisk og papistisk. Dette betød imidlertid ikke, at francofobi var en integreret del af godsejernes politiske kultur. Tværtimod var de en del af en aristokratisk kultur, der i mange henseende var fælleseuropæisk og dermed kosmopolitisk i sin indstilling. En rejse til kontinentet – især til Frankrig – var et standard element i en engelsk aristokrats uddannelse. Og det var især fra Frankrig, at eliten hentede inspiration, hvad angik normer for beklædning og fortæring, litteratur og arkitektur. Idealet i denne kultur var den gentleman, der frit og i ro og mag kunne dyrke sine interesser (Laslett, 1983 & Perkin, 1969).

Mellemlaget i det sociale hierarki var både stort og yderst komplekst. I standardopgørelser siges ca. 32% af alle familier at høre til dette lag. Til det hørte gårdmændene på landet, der bestod af to grupper: selvejere (freeholders) og forpagtere (tenant-farmers). Selvejerbønderne tabte terræn i forhold til forpagterbønderne, da de manglede kapital til at investere i de forbedringer, der var nødvendige for at klare sig i et udpræget kapitalistisk landbrug. Henimod slutningen af århundredet stod forpagterbønderne således for dyrkningen af ca. 75% af landbrugsjorden. Hvad angik politisk kultur, så orienterede gårdmændene sig imod godsejernes gentleman-kultur.

Til mellemlaget hørte også handelsmænd, bankierer og fabrikanter. London var i midten af 1700-tallet blevet det førende center for international handel, og dermed blev dens handelsfolk og bankierer også blandt de mest velstående. Gruppen omfattende 2 – 3.000 familier og havde et tæt økonomisk samarbejde med mange fra godsejerklassen. Finans- og handelsborger-skabet havde trods de nære forbindelser endnu ikke haft held med at blive optaget i eliten. Men i lighed med eliten var dets udsyn kosmopolitisk, og det havde nære forbindelser med handelshuse og bankfirmaer i andre europæiske handelscentre.

En gryende engelsk nationalbevidsthed. Stikket er fra 1762 og er en tidlig fremstilling af John Bull – den figur, der frem for nogen kom til at symbolisere englænderne. Han fremstilles her som en ussel og blind stakkel, der dels tynges ned af sin søster Peg (symbolet på Skotland), dels føres på afveje af eliten (symboliseret ved en abe og en gås). En engelsk nationalbevidsthed bliver her etableret gennem en dobbelt afgrænsning: både til skotterne og til det franskvenlige aristokrati. Stikket antyder tillige en skjult alliance mellem skotter og aristokrati. De anti-skotske følelser blandt englændere nåede iøvrigt et højdepunkt netop i 1760'erne og 70'erne.

De mindre handels- og forretningsfolk, håndværksmestre og kroejere hørte ligeledes til mellemlaget. Det gjorde professionelle grupper som sagførere og læger også. Og det gjorde intelligentsiaen, der delvis levede af at producere for det store og ekspanderende kulturmarked ved at skabe og skrive, oversætte og udgive. Det var blandt disse grupper, at der omkring midten af 1700-tallet begyndte at vokse en politisk kultur frem med en udpræget national indstilling.

I denne nye politiske kultur var Britannia et af de foretrukne symboler. Hun blev gjort til et symbol på kærlighed til fædrelandet, ærlighed, uselvskhed, disciplin og enkelhed. Hun blev set som vogteren af borgerlige dyder og en arg modstander af korruption. Symbolet blev f.eks. lovprist i *Rule Britannia* (1740) af James Thomson (1700-48). Det er også på den tid, at John Bull dukker op som figur i de politiske karikaturtegninger. En af de første *A Poor Man Loaded with Mischief* (1762) viser, hvorledes dette nye symbol på Eng-

land eller den almindelige englænder nøje var knyttet sammen med en udpræget anti-fransk og anti-skotsk indstilling. Den herskende elite kritiseres her for at være pro-fransk og dermed u-engelsk. Samme budskab var hovedtemaet i *Estimate of the Manners and Principles of the Times* (1757-58) af John Brown (1715-66). Han fremstillede Frankrig som et kulturelt og politisk uhyre, der var i færd med at forgive England gennem den indflydelse, som det udøvede på den engelske overklasse (Newmann, 1987).

Det underste lag i det sociale hierarki var ikke mindre heterogent end mellemlaget. Det bestod af, hvad der ofte blev benævnt almindelige mennesker (common people) eller arbejdere (labouring people) og udgjorde ca. 67% af alle familier. Der var markante forskelle i levevilkår mellem de forskellige grupper – f.eks. mellem håndværkssvende, sømænd, tjenestefolk, manufakturarbejdere, landarbejdere, fattigfolk og vagabonder. England var i 1700-tallet kommet på den anden side af den kritiske grænse, hvor misvækst førte til hungersnød og massedød, hvilket fortsat var tilfældet i Irland. Mange familier i underklassen var dog underernærede og levede kun lige over sultegrænsen. Steg prisen på fødevarer drastisk, gav det anledning til 'folkelige' protester og opstande for at sikre, at brød blev solgt til en 'retfærdig' pris. I 1756-57 var der mindst 140 sådanne opstande og i 1766 mere end 100 (jf. Charlesworth, 1983).

Det 'arbejdende folk' havde ikke nogen fælles politisk kultur – dertil var det for heterogent. Men dele af det var fælles om en række forestillinger og handlingsnormer, der tilsammen udgjorde en form for politisk kultur. Udtrykket 'moralisk økonomi' anvendes til at beskrive denne kultur (Thompson, 1971). De 'folkelige' protester og opstande vedrørte f.eks. prisen på fødevarer, mindsteløn, græsnings- eller jagttrettigheder. Vold og kaos prægede normalt ikke opstandene, tværtimod var de normstyrede og disciplinerede. De var forsøg på at opretholde 'folkelige' rettigheder og var styret af moralforestillinger om en 'retfærdig' pris og løn eller en veletableret sædvaneret. Protestaktioner blev dog ikke kun rettet mod grupper uden for det 'arbejdende folk': myndigheder, godsejere eller kornhandlere. De blev også anvendt til at disciplinere og straffe indadtil – f.eks. hvis en mand svigtede sin hustru og børn (Malcomson, 1981).

Det sociale hierarki i Irland og Skotland var meget lig det i England. De forskelle, der var, er ikke afgørende i det her valgte perspektiv. Dog må der siges lidt om de skotske og irske politiske kulturer, fordi her ligger en del af forklaringen på, at frontlinien i kampen mod det engelske centralstyre ændrede sig i det 18. årh.

Oppositionen imod centralstyret kom i første halvdel af 1700-tallet primært fra det skotske højland. Her var en særlig politisk kultur omkring klan-systemet, og her havde jakobitterne deres højborg. Centralmagtens militære sejr ved Culloden i 1746 blev fulgt op ikke alene med afstraffelser og henrettelser, men tillige med et frontalangreb på den politiske kultur, som havde holdt den jakobitiske bevægelse i live. Det blev forbudt højlandere at bære våben, bruge det traditionelle tøj og anvende sækkepiber. Klanhøvdinge fik frataget deres juridiske beføjelser, og der blev etableret nye landsbyer med

regeringstro tilflyttere. Højlandets politiske kultur blev herved langsomt, men sikkert eroderet samtidig med, at lavlandets politiske kultur kunne begynde at dominere (Smout, 1969, kap. 14). I den satsede man på at fremme en økonomisk, politisk og kulturel integration af Skotland og England. Begrebet 'Storbritannien' (Great Britain) blev brugt til at signalere, at unionen sigtede mod at skabe en ny politisk-kulturel helhed, og man begyndte ligefrem at tale om Nord- og Sydbritannien (North & South Britain) (Robbins, 1984).

Situationen var anderledes i Irland. Så længe en jakobitisk trussel eksisterede, klinede den anglo-irske elite sig tæt op af den engelske centralmagt. Den nærrede således i 1745 frygt for, at en jakobitisk hær ville lande i Irland. Men intet skete (Szechi & Hayton, 1987). Så snart truslen ophørte, begyndte en del godsejere at opfatte sig som irske patrioter og indtage en mere kritisk holdning til Londonregeringen. Dens behandling og forfordeling af Irland fandt de nu ikke længere rimelig. Samtidig begyndte mere velhavende katolikker at erklære deres troskab overfor det engelske monarki og anmode om en opløsning af den anti-katolske lovgivning. Situationen i Irland i 1760'erne var ved at blive den, at der blandt anglikanske godsejere, velhavende katolikker og nordirske presbyterianere – trods store indbyrdes modsætninger – var en vis fællesinteresse i at forbedre Irlands stilling inden for det engelske imperium (Beckett, 1966, kap. 10 & Foster, 1988, kap. 8).

Hegemoni og centrum – periferi

Hvorledes var magten fordelt? Hvorledes blev den opretholdt? De spørgsmål kan besvares på flere måder. De kan besvares med udgangspunkt i forholdet mellem de forskellige sociale grupper eller klasser. I så fald skal man klarlægge, hvilke(n) gruppe(r) sad på magten og udøvede et hegemoni. En anden og ligeså vigtig måde at besvare dem er at se på den regionale fordeling af magten. I så fald skal man klarlægge, hvor lå magtens centrum, og hvilke områder befandt sig i periferien.

Forskere er ikke uenige om hvem, der sad på magten. Den lå hos den engelske aristokratiske elite. Der har derimod været uenighed om den interne magtfordeling inden for eliten – om f.eks. fordelingen mellem kongemagt og storgodsejere. Her kan man dog sige, at så længe de forstod at arbejde sammen – og det gjorde de i første halvdel af 1700-tallet – stod både monarkiet og aristokratiet stærkt (Porter, 1982 & Clark, 1986). Der har også været uenighed om det interne styrkeforhold blandt de fraktionsdelte storgodsejere. Her synes der i dag at være bred enighed om, at whiggeerne ikke var så dominerende og toryerne ikke så svage som det traditionelt har været antaget.

En anden og væsentligere uenighed vedrører forholdet mellem den aristokratiske elite og andre samfundsgrupper og dermed den måde, eliten opretholdt sin magtposition. Her har en tradition (Laslett & Perkin) fremhævet, at forholdet mellem grupperne i hovedsagen var præget af harmoni og konsensus. En anden tradition (Thompson & Porter) har derimod peget på, at undertrykkelse og konflikt var et centralt og integralt moment i det hannoverske samfund. Striden har imidlertid alene vedrørt forholdene i England.

Medtænkes Irland og Skotland, er det åbenbart, at konflikt, diskrimination og undertrykkelse af store samfundsgrupper spillede en aldeles central rolle i opretholdelsen af elitens magtposition. I England er forholdet ikke så åbenbart, men dog – for mig at se – tilstrækkeligt til at vælge en mere konfliktpræget analysemodel.

Eliten udøvede ikke i første række sin magt gennem den politiske institution, som den suverænt beherskede, altså overhuset. Den blev primært udøvet gennem patronatssystemet. Storgodsejerne uddelte 'gaver' af alle slags: embeder, politisk indflydelse, ordre og velgerninger. Den øvede også en væsentlig indflydelse på valgene til underhuset. Loyalitet og støtte var de modbydelser, der blev forlangt. Mindre godsejere, folk i præstestanden og militæret, handels- og bankfolk, håndværkere og intellektuelle, gårdmænd og landarbejdere kom på denne måde i et udpræget afhængighedsforhold af storgodsejerne. Men elitens magt var ikke uindskrænket. Dels var den fraktionsdelt og ofte i indbyrdes strid. Dels var dens kontrol over parlamentsvalgene aldrig fuldstændig. Endelig var der også grupper, der distancerede sig fra og opponerede imod elitens magt. Var der imidlertid nogen, der for alvor truede den herskende sociale orden, blev denne genoprettet med hård hånd – f.eks. blev offentlige henrettelser slået stort op og nøje iscenesat som skræmmende magtdemonstrationer.

Eliten opretholdt sit overherredømme ikke alene gennem afhængighedsforhold og magtdemonstrationer. Den udøvede også et kulturelt-ideologisk hegemoni og blev her afgørende støttet af statskirken. Elitens 'patricierkultur' blev accepteret og søgt efterlevet i mange andre kredse. For dem var målet at opnå elitens anerkendelse. Men der var også grupper, der tænkte og forholdt sig anderledes. Grupper fra mellemlaget var begyndt at danne en modkultur og kritisere aristokratiets holdninger og indflydelse. Blandt grupper fra det 'arbejdende folk' fandtes en 'plebejisk' kultur, der var mere aktiv og kritisk i kampen med den 'patriciske' (Thompson, 1974 & 1978). De protesterede og lavede opstande, når de mente, at deres rettigheder blev trådt under føde. Og de udfordrede eliten ved at foranstalte drillende eller hånende former for politisk teater – f.eks. ved åbenlyst at demonstrere et anti-hannoversk sindelag ved at anvende jakobitiske symboler eller brænde regeringstro ledere *in effigie*. Aristokratiet tolererede i nogen grad denne modkultur. Men det må understreges, at ingen af modkulturerne udgjorde en egentlig trussel mod elitens magt.

Ser man på hvorledes magt var fordelt regionalt, så lå magtens centrum i England, og Irland, Skotland og Wales udgjorde periferien. Et symbolsk udtryk for denne rangorden var, at kongemagten aldrig aflagde et besøg i Irland, Skotland og Wales, når der ses bort fra James II og William IIIs tilstedeværelse i Irland i 1689-90, men de var just ikke på nogen høflighedsvisit. Skal magtens egentlige kerneområde lokaliseres, er de forfatningsmæssige skel imidlertid ikke videre velegnede som analyseenheder. Magtens centrum lå i sydøst England, altså området sydøst for floden Trent. Her boede flest mennesker, her var den mest frugtbare agerjord, her fandtes de største rigdomme, og her fandtes det engelske imperiums kraftcenter: London. Nord-

vest England må altså i midten af 1700-tallet også betragtes som et randområde, omend ikke så perifert som Irland eller Skotland (Kearney, 1989, kap. 8).

London var kraftcentret både i politisk og økonomisk henseende. I 1760 boede ca. 750.000 mennesker i London inkl. forstæder, altså mere end 12% af Englands og mere end 6% af hele imperiets befolkning. London var den største by i Europa og mere end 12 gange større end imperiets næststørste by: Bristol. Byen var ikke alene det politisk-administrative centrum, den var også finans- og handelscenter samt en vigtig transithavn hvad angik handelen med de mest indbringende varer fra kolonierne: sukker og tobak. Det store, ekspanderende Londonmarkedet satte sit præg på produktionen i mange andre dele af imperiet. Byens efterspørgsel efter f.eks. fødevarer blev ikke kun imødekommet af engelsk gårdmænd i både syd og nord, men tillige af landbruget i det skotske lavland og i Østirland. På denne måde var Londonmarkedet med til at styre og integrere store dele af imperiet i økonomisk henseende.

Andre dele af imperiet var midt i århundredet ved at få en ret central placering i det koloniale, altså atlantiske marked. I Vestengland var det Bristol, i Nordengland Liverpool, i Nordirland Belfast og i Vestskotland Glasgow. Men der var også de deciderede periferiområder, hvor produktionen ikke var videre påvirket af hverken det engelske eller det atlantiske marked. De mest udprægede randområder var det nordlige Wales, det vestlige Irland og det skotske højland. Men det er også fremgået, at sådanne periferiområder godt kunne udfordre den engelske centralmagt politisk og militært. Det var det, som jakobitterne fra det skotske højland gjorde i første halvdel af 1700-tallet.

Konflikt og krig: 1760-1815

Historikere har beskæftiget sig meget med forholdet mellem konflikt og stabilitet i det 18. årh. Spørgsmålet er taget op af Ian R. Christie i *Stress and Stability in Late 18th Century Britain. Reflections on the British Avoidance of Revolution* fra 1984. Som undertitlen antyder, mener han, at såvel samfund som stat var stabile – en stabilitet, der især var betinget af, at fraværet af skarpe klassesdelinger og tilstedeværelsen af fælles interesser tilsammen skabte en social samhørighed.

Christies fremstilling er dog – som så mange andre – yderst anglocentrisk i sin hele tilgang. Selv om han konsekvent taler om 'det britiske samfund, folk og stat', så mener han hele tiden England. Derfor kan han også mene, at det 'vellykkede' oprør i Nordamerika og den 'mislykkede' opstand i Irland er uden egentlig relevans for analysen og vurderingen af forholdene i Storbritannien (s.18). Analysen og vurderingen bliver imidlertid en anden, hvis de nordamerikanske kolonier og Irland ses som integrale dele af den britiske stat i 1700-tallet. Der er her tale om mere end en strid om ord. Selv om det drejede sig om opstande og kriser i rigets randområder, er de både relevante og væsentlige, når forholdet mellem konflikt og stabilitet skal analyseres og vurderes. Og det gælder ikke kun forholdene i periferien, men også dem i magtens centrum.

Polarisering og borgerkrig

Ud fra Londonregeringens synsvinkel fremstod Storbritanniens stillings i verden som yderst tilfredsstillende i begyndelsen af 1760'erne. Det havde trukket sig sejrrigt ud af Syvårskrigen i 1763. Det havde erobret Canada og Louisiana, de franske kolonier i Nordamerika, og beherskede nu hele østkysten. Og det havde besejret Frankrig i Indien, hvor det nu også kunne påbegynde udbygningen af dets herredømme.

Helt så tilfredsstillende så situationen ikke ud, hvis blikket blev vendt mod de interne forhold i det engelske imperium. Den unge George III (1738-1820) besteg tronen i 1760. Hans forhold til de etablerede politikere var yderst anspændt, og resultatet blev, at regeringen næsten skiftede leder hvert år op gennem 60'erne. En radikal-populistisk bevægelse i London begyndte midt i 60'erne at udfordre eliten og dens magtmonopol. Den politiske scene i England blev yderligere anspændt i 1766, da fødevareforsyningen udløste mere end 100 opstande, og militæret blev sat ind i mere end 80 tilfælde. Syvårskrigen havde været rigets hidtil dyreste, og der var derfor en stor regning, der skulle betales. Det udløste konflikter med grupper både i Nordamerika og på de britiske øer. Mange steder var der således tegn på polarisering. Og som noget nyt i forhold til tidligere: de forskellige oppositionsbevægelser begyndte at inspirere og udnytte hinanden. Udfordringen til centralmagten blev dermed både alvorligere og vanskeligere at håndtere.

Den radikal-populistiske bevægelse i London havde John Wilkes (1727-97) som front- og symbolfigur. Den blev støttet især af grupper fra mellemlaget: handelsfolk, sagførere og selvejerbønder fra Londons omegn og smeltede til tider sammen med mere 'plebejiske' aktioner. Wilkes anklagede regeringen for korruption og blev en 'folke- og frihedshelt', da den i flere omgange annullerede hans valg til underhuset. Bevægelsens slagord blev 'Wilkes and Liberty' på grund af regeringens meget bastante forsøg at undertrykke kritik og forfølge en modstander. Polariseringen blev øget, da 5 eller 6 af hans tilhængere i maj 1768 blev dræbt af soldater, da de opløste en demonstration – begivenheden fik snart betegnelsen 'Massacre of St. George's Fields'. Blandt kulbærere, vævere og søfolk i London var der på den tid mange arbejdskonflikter og strejker. De begyndte at bakke aktivt op om Wilkes' kritik af regeringen, og på deres bannere stod også: 'It is as well to be hanged as starved'. Politiske selskaber blev endvidere dannet i og uden for London for at agitere for parlamentsreformer (Stevenson, 1979, kap. 4).

Sejren over Frankrig i Nordamerika fremstod umiddelbart som en stor gevinst for Storbritannien, men skabte en vanskelig situation på to måder. Frankrigs nederlag medførte, at de engelske kolonier ikke længere havde samme behov for centralregeringens hjælp og beskyttelse. Og Syvårskrigen havde været meget kostbar og fordoblet statsgælden. Regeringen i London mente, at kolonierne skulle yde deres bidrag, men forhandlingerne herom blev vanskeliggjort af regeringens manglende indsigt i koloniernes liv og forhold. Lige som ingen britisk monark besøgte Irland, Skotland eller Wales i det 18. årh., besøgte ingen ledende politiker Nordamerika.

Kolonierne var i princippet ikke imod at bidrage, men de ville være med til at bestemme hvordan og hvor meget. 'No representation, no taxation' var et udbredt standpunkt – altså et krav om samme rettigheder som borgere i England. Der blev draget paralleller mellem regeringens undertrykkelse af oppositionen i England og dens afvisning af koloniernes krav. Modstanden fremstod som en fælles kamp imod korruption og enevælde og for de traditionelle frihedsrettigheder. Den engelske opposition bakkede op om koloniernes krav med støtteerklæringer og petitioner. Og da britiske soldater dræbte 5 kolonister i en gadekamp i Boston i marts 1770, blev det set som en parallel til det, der var sket i London to år tidligere – følgelig blev begivenheden kaldt 'the Boston Massacre'.

De mange dissenter blandt kolonisterne var kritiske i deres holdning til centralmagten. Men indtil 1763 stod de fransk-katolske kolonier som hovedfjenden. Dissenternes traditionelle mistro til Londonregeringen blussede imidlertid voldsomt op, da det blev klart, hvilken styreform den indførte i den tidligere franske koloni Canada i 1774. Denne var uden folkevalgte forsamlinger og ligestillede katolikker – forhold, der blev tolket som endnu et tegn på, at den anglikanske centralregering søgte at føre en absolutisk og papistisk politik. En ny kollektiv identitet var samtidig under op- og udbygning, idet den fælles konflikt med centralmagten fik kolonierne i 1765 til at etable-

Borgerkrig som modermord. Stikket er fra 1776 og er et angreb på alliancen mellem de oprørske amerikanske kolonister og oppositionen i England. Britannia er ved at blive myrdet af en indiansk høvdingedatter (symbolet på Amerika). Hun bistås af den parlamentariske opposition (Wilkes, Charles Fox, m.fl.), der dels holder Britannia fast, dels forhindrer den britiske løve i at komme Britannia til undsætning.

re et indbyrdes samarbejde. Kolonister begyndte at se sig selv som amerikanere snarere end som f.eks. irsk-skotske dissenter. Og samtidig skete der en omdefinering i forhold til den indfødte indianske befolkning. Kolonister plejede at fremhæve, at de levede under ordnede og civiliserede forhold i modsætning til de vilde og uregelmæssige indianere. Men i konfrontationen med centralmagten blev 'indianeren' det foretrukne symbol på Amerika. 'Den indianske høvdingedatter' blev nu gjort til symbolet på det uafhængige og frihedssøgende Amerika (Zuckermann, 1987).

Kolonierne konflikt med centralmagten indvirkede også på forholdene i Irland. Londonregeringen søgte at få Irland til at yde mere til dækningen af militærudgifterne i Nordamerika til gengæld for en styrkelse af parlamentets position. Men da det kom til stykket, trak centralregeringen i land, hvilket vakte en del vrede blandt irere. Da Benjamin Franklin (1706-90) som repræsentant for de nordamerikanske kolonier besøgte Irland i 1771 var en del irske politikere ganske lydhøre for det synspunkt, at de skulle støtte hinanden, idet begge parter søgte en mere billig og retfærdig behandling fra England.

Londonregeringen og kolonisterne gjorde flere forsøg på at finde en kompromisløsning, men det lykkedes ikke. Sammenstød mellem den britiske hær og kolonister i 1775 fik regeringen til at erklære, at kolonierne nu var i en tilstand af oprør, der måtte nedkæmpes, og koloniernes modtræk var at erklære sig for uafhængige året efter. Krigen, der fulgte, er kendt under flere betegnelser. De mest velkendte er 'den amerikanske revolution' og 'den amerikanske frihedskrig' – udtryk, der klart viser, at begivenhederne ses ud fra en USA synsvinkel. Anskues samme begivenheder ud fra et britisk helhedsperspektiv, fremstår de som et nærmest 'klassisk' eksempel på konflikten mellem centralmagt og randområde, og resultatet blev da også endnu en borgerkrig. Udtrykket 'borgerkrig' er velbegrunderet, idet det var britiske borgere, der på flere fronter kæmpede imod hinanden (Lawson, 1989). Tropper blev sendt fra de britiske øer for at kæmpe mod i hovedsagen emigranter fra de britiske øer. De britiske kolonister var imidlertid også internt splittede – hovedparten støttede kampen mod de britiske tropper, men der var også en stor gruppe loyalister, som støttede tropperne og derfor blev bekæmpet og behandlet som landsforrædere af de oprørske kolonister. At oprørerne gik i alliance med centralmagts fjender, Frankrig og Spanien, var heller ikke nyt – det samme havde jakobitterne gjort.

Denne borgerkrig adskilte sig dog fra de tidligere på tre punkter. Centralmagten havde meget vanskeligere ved at nedkæmpe et oprør så langt væk fra sit kerneområde. De oprørske kolonister havde større forståelse og opbakning blandt oppositionsgrupper i det engelske kerneområde (Bradley, 1990). Endelig blev slutresultatet et ganske andet: 13 af koloniernes fik deres uafhængighed anerkendt ved freden i Versailles i 1783. Flere grunde gjorde, at Londonregeringen gik med til denne løsning på konflikten. Koalition vendt mod Storbritannien var blevet meget omfattende, og britiske tropper havde lidt et massivt nederlag til den franske hær og flåde ved Yorktown i oktober 1781. Krigen havde endvidere udløst en regeringskrise i London. Målet for den nye regering, der blev dannet, var en fredsslutning, der dels gjorde

mest muligt for at fastholde de nære handelsforbindelser med de forhenværende kolonier, dels ikke ændrede afgørende ved Storbritanniens position som stormagt.

I Nordamerika forblev Canada under centralmagts kontrol. I alt 10% af kolonierne i de 13 'oprørske' kolonier blev fordrevet som konsekvens af borgerkrigen, og mange af de flygtende loyalister søgte til Canada, fordi denne koloni var forblevet tro mod kongemagten og Londonregeringen. Herved blev Canada en koloni med en udpræget royalistisk og pro-britisk holdning (Paquel & Wallast, 1987). Krigen ændrede ikke afgørende ved den britiske magtposition i Indien. Statens stilling blev for så vidt styrket, da det i 1784 blev besluttet, at styret over britisk Indien skulle kontrolleres af parlamentet i Westminster.

Et sted blev centralmagts position imidlertid svækket som følge af borgerkrigen. I Irland havde der været udbredt sympati for kolonisternes sag, men da Frankrig gik ind i krigen på koloniernes side, begyndte irske protestanter at frygte en fransk invasion. De etablerede derfor en større frivillig militærstyrke til forsvaret af Irland, men den blev snart også brugt til at gøre kravet om større irsk uafhængighed gældende på en mere bastant måde. Presset som den var på flere fronter gik centralregeringen i første omgang med til at forbedre lovene vedrørende irsk handel med kolonierne samt dissidenternes og katolikernes stilling. Efter at 25.000 bevæbnede frivillige havde gentaget kravet om større uafhængighed i 1782, måtte regeringen i London gå med til, at både parlamentet og dommerstanden i Irland blev formelt uafhængige af den engelske centralmagt (Foster, 1988, kap. 10 & 11).

Indre splid og ydre krig

Virkningerne af borgerkrigen var åbenbare på andre fronter end Irland. Britisk eksport var faldet markant under krigen; eksporten til Nordamerika – det største marked uden for Europa – blev nærmest halveret, hvortil kom de betydelige udgifter til selve krigen. Tab af prestige var den mest åbenlyse virkning på den storpolitiske scene. Og indenrigspolitisk havde krigen øget polariseringen og udløst en parlamentarisk krise, der fik George III til at true med at frasige sig tronen.

Efter krigen stod spørgsmålet om parlamentsreform på den politiske dagsorden i England, Skotland og Irland. Uden for parlamenterne agiterede politiske selskaber for reformer, og indenfor var der også reformtilhængere. I 1785 blev et meget moderat reformforslag fremlagt i underhuset af William Pitt (1759-1806), der året før havde overtaget ledelsen af Londonregeringen. Forslaget blev imidlertid klart afvist. Flertallet af dem, der sad på det politiske system, havde intet ønske om at fremme ændringer efter, hvad der var sket i Nordamerika. Samme afvisende reaktion viste sig, da dissenterne i 1787 foreslog, at de love, der udelukkede dem fra offentlige embeder, blev ophævet. Modviljen mod dissenterne havde fået ekstra næring, fordi mange af dem havde bakket op om kolonierne og deres krav.

Selv om modstanden virkede massiv, gav reformbevægelserne ikke op.

Den 5. november 1788 fejrede flere reformselskaber 100-årsdagen for 'Den glørværdige revolution'. De brugte begivenheden til at fremsætte en radikaliseret version af Whigfortolkningen af 1688: folket havde ret til at yde modstand og gøre oprør, hvis de derigennem kunne forbedre deres lod afgørende (Dickinson, 1976). Reformbevægelserne blev opmuntret af at se, hvad der skete i Frankrig. Bastillens fald d. 14. juli 1789 blev hilst med begejstring. Det samme blev erklæringen om menneskerettigheder, som den franske nationalforsamling vedtog i august. Og opildnet heraf holdt Richard Price (1723-91), en ledende radikal dissenter, en prædiken på 101-årsdagen for 'Den glørværdige revolution'. Hans *Discourse on the Love of our Country* sluttede således:

Be encouraged, all ye friends of freedom, and writers in its defence! The times are auspicious. Your labours have not been in vain. (...) Behold, the light you have struck out, after setting AMERICA free, reflected to FRANCE, and there kindled into a blaze that lays despotism in ashes, and warms and illuminates EUROPE! Tremble all ye oppressors of the world! Take warnings all ye supporters of slavish governments, and slavish hierarchies! (...) You cannot now hold the world in darkness. Struggle no longer against increasing light and liberality. Restore to mankind their rights; and consent to the correction of abuses, before they and you are destroyed together. (Butler, 1984, s.32)

Opbakningen bag kravet om reformer voksede. Nye reformselskaber blev grundlagt mange steder i England, Skotland og Irland. Provokeret af Prices prædiken startede ireren Edmund Burke (1729-97) et modangreb med udgivelsen af *Reflections on the French Revolution* i 1790, hvori han latterliggjorde reformselskaberne. Kirke- og kongetro briter begyndte at organisere sig. Det kom til åben konflikt, da en gruppe kirke- og kongetro englændere på Bastilledagen 1791 ødelagde reformklubben i Birmingham og brændte den ledende dissenteres hjem. Thomas Paine (1737-1809) gav Burke svar på tiltale med udgivelsen af *Rights of Man* (1791-92), der hurtigt blev en bestseller. Og snart rasede en heftig strid om de politiske principper, efter hvilke Storbritannien skulle styres. Da det kom til krig mellem Storbritannien og Frankrig i februar 1793, blev den indre strid og ydre krig vævet ind i hinanden – i første omgang ideologisk og politisk, senere militært.

Efter fransk forbillede besluttede reformklubberne sig for at afholde et nationalkonvent for engelske, skotske og irske reformfolk i Edinburgh i efteråret 1793. Myndighederne greb dog ind, opløste konventet, fik lederne dømt og sendt til den nye straffekoloni i Botany Bay i Australien. Centralregeringen iværksatte samtidig en massiv ideologisk kampagne, der hængte reformfolk ud som forrædere, som uden betænkning ville sælge deres fædreland for at tækkes det jakobiniske Frankrig. I 1794 ophævede den delvis Habeas corpusloven (ingen fængsling uden dommerkendelse), arresterede flere fremtrædende reformfolk og anklagede dem for højforræderi. Omvendt anklagede reformfolk regeringen for at undergrave eller ophæve borgernes frihedsrettigheder i dens kamp mod reformbevægelsen og Frankrig.

Reformbevægelsen blev mere radikaliseret i Irland end andre steder. Her blev United Irishmen dannet i 1791 – en radikal gruppe, der omfattede både protestanter og katolikker. Centralregeringen gav irske katolikker stemmeret

På sammenbruddets rand. Stikket er fra 1797, da den indre og ydre krise var på sit højeste. Det er et massivt angreb på Pitt, hvis politik gøres ansvarlig for, at det engelske imperium er ved at blive lagt i ruiner: forfatningen saboteres, Britannia begår selvmord, friheden er blevet henrettet, 100.000 sømænd og soldater dræbt.

i 1793 i et forsøg på at holde Irland loyal under krigen med Frankrig. Men det var ikke tilstrækkeligt til at tilfredsstille United Irishmen. Bevægelsen blev omdannet til en væbnet undergrundsbevægelse, hvis mål var et uafhængigt Irland. Den etablerede i 1795 et samarbejde med Catholic Defenders, en katolsk undergrundsbevægelse, og fik Frankrig til at sende en stor invasionsstyrke til Vestirland i december 1796. Kun dårlige vejforhold forhindrede selve landsætningen. Invasionstruslen sendte en chockbølge ikke alene igennem det irske, men også det engelske establishment. For kirke- og kongetro briter viste den, hvilken fare en jakobinsk sammensværgelse mellem briter og franskmænd udgjorde for hele Storbritannien. Derfor blev forfølgelser af de radikale reformselskaber intensiveret og den ideologiske krig yderligere optrappet. Situationen blev yderligere forværret i 1797, da dele af den britiske flåde gjorde mytteri ved Spithead og Nore. I maj 1798 kom det så til åbent oprør i Irland – et opstand, der hurtigt udviklede sig til en kort, blodig og grusom borgerkrig. Den blev kort, fordi de franske støttetropper nåede for sent frem (Jensen, 1988).

Det stod herefter klart for Pitt, at de anglo-irske godsejere og den irske forfatning slet ikke magtede at holde Irland loyal i en krisesituation. Forholdene måtte følgelig ændres radikalt. Han foreslog, at det irske parlament blev nedlagt, at Irland forfatningsmæssigt blev forenet med England, Skotland og Wales, og at katolikker blev givet samme politiske rettigheder som andre, såfremt de var villige til at sværge troskab mod kongen og afsværge jakobinske principper. Forslaget om at give katolikker adgang til parlament og embeder støttede imidlertid på heftig modstand i såvel den engelske som den

irske elite. Især var George III's modstand afgørende; han ville under ingen omstændigheder acceptere en ligestilling af katolikker. Resultatet blev derfor, at ligestillingen blev droppet, men unionen gennemført med virkning fra 1801. Herefter blev det officielle navn på det engelske imperium: *United Kingdom of Great Britain and Ireland*. Et andet resultat var, at Pitt efter 17 år som regeringsleder trådte tilbage i 1801. Han ville ikke fortsætte, når den Irlands-politik, som han anså for at være nødvendig, ikke kunne få opbakning (Christie, 1982, kap. 10). Unionen fik dog hverken United Irishmen eller United Englishmen til at opgive kampen. Der blev planlagt en væbnet opstand i London i 1802, men inden den blev iværksat, blev lederen arresteret, dømt og henrettet. I sommeren 1803 kom det til væbnet opstand i Dublin, men den blev hurtigt slået ned. Herefter synes radikale eller revolutionære bevægelser at være gået fuldstændig i opløsning eller helt under jorden. Der gik i hvert fald næsten et årti, før end massebevægelser igen begyndte at føre en aktiv kamp for reformer.

Situationen i 1803-05 lagde ikke ligefrem op til angreb på centralmagten. Storbritannien stod da overfor truslen om en invasion af Napoleons tropper. I denne krisesituation blev der iværksat en intens ideologisk kampagne. Napoleon blev fremstillet som Satans håndlanger og et blodtørstigt uhyre, altså en fjende, som alle måtte stå sammen om at imødegå og bekæmpe. Og George III blev samtidig ophøjet til et nationalt samlingssymbol (Jensen, 1988). Truslen og kampagnen skabte en større og bredere mobilisering end nogensinde tidligere. Op imod 800.000, dvs. hver femte mand i England, var omfattet af den. Og opbakningen kom fra alle kredse i befolkningen. Efterhånden som den ydre trussel svandt ind, begyndte den brede opbakning bag centralmagten dog langsomt at smuldre. Hertil kom, at krigen ikke alene havde ført prisstigninger, mangel på fødevarer og et øget skattetryk med sig – forhold, der fik utilfredsheden til at ulme i mange kredse. Den havde også medført, at borgernes rettigheder var blevet afgørende indskrænket - f.eks. var Habeas corpus loven blevet helt ophævet i 1801 og pressefriheden væsentligt indskrænket.

Så længe krigen varede, var det dog nærmest umuligt at kritisere regeringen og stille krav om reformer uden at blive mistænkt for landsskadelig virksomhed eller direkte hængt ud som landsforræder i den regeringstro presse. Da krigen sluttede i 1815 med Napoleons nederlag, fremstod Storbritannien udadtil som sejrherren: det var staten, der fremfor nogen havde sikret sejren over det korsikanske uhyre. Men indadtil var landet fortsat dybt splittet. Ingen af de gamle modsætninger var blevet fjernet eller overvundet under krigen. Den ydre fred udløste derfor mange interne konflikter og kampe.

Økonomisk vækst og socio-kulturel forandring: 1760-1850

Et kapitel som dette ville jeg engang uden videre betænkning have kaldt 'den industrielle revolution'. Og mange læsere ville sikkert have forventet en fremstilling, i hvilken følgende stod som det centrale budskab:

The Industrial Revolution marks the most fundamental transformation of human life in the history of the world recorded in written documents. (...) [It was] a *fundamental social change*. It transformed the lives of men beyond recognition. Or, to be more exact, in its initial stages it destroyed their old ways of living and left them free to discover or make themselves new ones, if they could and knew how. (Hobsbawm, 1969, s. 13 & 80)

Formuleringen er fra Eric Hobsbawms klassiker *Industry and Empire* (1969) – en marxistisk variant af det grundsyn, der var fremherskende fra midten af 50'erne til midten af 70'erne. 'Den industrielle revolution' blev da set som en ret dramatisk overgangsperiode, hvor det etablerede økonomiske systems lænker blev sprængt, idet nye produktionsformer og ny teknologi relativt hurtigt blev indført og friset. En anden klassiker Walt Rostows *The Stages of Economic Growth. A Non-Communist Manifesto* (1960) var forpligtet på samme grundsyn. Rostow rettede opmærksomheden netop mod det, han kaldte 'springet' (the take-off) i den økonomiske vækstproces. Og David Landes fik elegant formidlet samme grundidé gennem sit valg af titel: *The Unbound Prometheus* (1969), der var bind 6 i *Cambridge Economic History of Europe*. Siden midten af 70'erne er en sådan opfattelse imidlertid blevet grundlæggende problematiseret (Cannadine, 1984).

Revolutionen, der blev væk

Der kan udskilles tre felter, på hvilke der er sket en problematisering af det nævnte grundsyn på 'den industrielle revolution'. Problematiseringen er i første række kommet fra den såkaldte 'nye økonomiske historie', altså den meget kvantitativ orienterede økonomihistorie. Dens resultater er sammenfattet i N. F. R. Crafts' *British Economic Growth during the Industrial Revolution* (1985). Her påpeges det, at britisk økonomi – som helhed betragtet – slet ikke voksede videre hurtigt eller dramatisk i tiden før 1830; vækstraten var tværtimod moderat og langsom. Den årlige vækst i nationalproduktet oversteg ifølge Crafts ikke 1,5% i det 18. årh., i perioden op til 1830 nærmede den sig de 2 %, og først efter 1830 kom den over 3%. Samme pointe formidles også ved hans påpegning af, at Storbritannien brugte 80 år – fra 1760 til 1840 – på at vokse fra 400 til 550 \$ i per capita indkomst – en vækst, som det tog f.eks. Norge 40 år og Sverige 20 år at nå.

Kontinuitet fremfor diskontinuitet skal have præget økonomien mellem 1700 og 1830. Der synes således ikke at være belæg for, at der skete en afgørende opgang eller acceleration i tidsrummet 1760-1780, altså dér hvor begyndelsen af den industrielle revolution traditionelt placeres. Der er ikke kun sat spørgsmålstegn ved hastigheden af den økonomiske og industrielle vækst, men også ved dens effekt på samfundet som sådan. Denne pointe har A. E. Musson i *The Growth of British Industry* (1978) formuleret således:

British economic historians have generally tended to place too much emphasis on the Industrial Revolution of 1750-1850 by comparison with developments in the second half of the 19th century. Yet, (...) in 1850, (...) half of the population was still living in rural areas, over a fifth of the occupied population was engaged in agriculture and the next biggest occupational group was in domestic service; the great majority of industrial wor-

kers were skilled handicraftsmen and labourers, working in small workplaces or at home; only a small minority of the total labour force was in factories; many industries were still unmechanized, and in many of those where machinery had been introduced, it had as yet made only limited progress; (...). Truly, much of the England of 1850 was not very strikingly different from that of 1750. (s.149)

I lyset af de nævnte tal og forhold er det forståeligt, at enkelte historikere er begyndt at overveje, om udtrykket 'den industrielle revolution' helt bør drop-pes (Clark, 1985). Ingen har dog sat spørgsmålstegn ved, at der skete afgørende og dybtgående ændringer i det lange løb. Diskussionen drejer sig først og fremmest om hvornår, hvor hurtigt og hvor massivt disse ændringer slog igennem. Crafts fastholder termen 'den industrielle revolution' således som det fremgår af titlen på hans bog. Når han holder fast ved den, er det, fordi han definerer den som 'en fundamental omplacering af resurser væk fra landbruget'. Der var en nedgang i den andel af arbejdskraften, som landbruget lagde beslag på, og den andel af befolkningen, der boede i byer, steg. Det hersker der ikke tvivl om. Men hvor markant henholdsvis nedgangen og stigningen kan siges at være, kommer meget an på den analyseenhed, der anvendes. Her gør det stor forskel om enheden er 'England' (inkl. Wales), 'Great Britain' (England, Wales og Skotland) eller 'United Kingdom' (England, Wales, Skotland og Irland).

Produktiviteten inden for det kapitalistiske landbrug skal have været større før end efter 1760. På nogle områder var vækstraten efter 1760 både hurtig og dramatisk. Men det gælder stort set alene bomulds- og jernindustrien. På mere traditionelle områder som uld-, øl-, sæbe- og stearinlysproduktion var væksten kun langsom. Og inden for handel og transport var den ligeledes moderat. Crafts har med sine kritiske analyser og statistiske beregninger grundlæggende problematiseret en 'traditionel' opfattelse af 'den industrielle revolution'. Hans fremstilling er nok det bedste samlede forsøg på at fremlægge nye tal og beregninger. Men det betyder ikke, at disse tal og beregninger udgør et solidt grundlag for en ny økonomihistorisk fremstilling. Der kan rejses vægtige indvendinger imod hans beregningsmetode og analyseramme. Og der hersker i dag velbegrundet tvivl, om det overhovedet vil være muligt at nå frem til rimeligt pålidelige tal for tiden før 1830 (Hopppit, 1990).

Det andet felt, hvor en 'traditionel' tilgang er blevet problematiseret, drejer sig om betydningen af industri og industriel kapital i periodens økonomihistorie. Det er velkendt, at der fandtes flere former for kapitalistisk virksomhed. Men når perioden 1760-1830 traditionelt har været kendt som 'den industrielle revolution', har den bagvedliggende præmis været, at de industrielle former for kapital og aktivitet var af særlig betydning. De havde en samfundsomdannende kraft i sig og havde derfor krav på særlig opmærksomhed. Et sådant synspunkt er på det seneste blevet problematiseret af Cain og Hopkins i to artikler om *Gentlemanly Capitalism and British Expansion Overseas* (1986-87). Samme problemkompleks er i øvrigt taget op af Ingham i *Capitalism Divided? The City and Industry in British Social Development* (1984).

Ser man på britisk økonomi som en helhed – fremhæver Cain og Hopkins – var den industrielle kapital og aktivitet ikke af afgørende betydning. Og det

gælder både i økonomisk og magtmæssig henseende. Ser man på den økonomiske vægt af forskellige former for virksomhed, var industriel kapital og produktion ikke alene sekundær i sammenligning med den agrare, men også i forhold til handels- og finanskapitalen. Eller med deres egne ord:

non-industrial, though still capitalist, activities were much more important immediately before, during, and after the industrial revolution than standard interpretations of economic and imperial history allow. (...) The industrial revolution emerged out of an already highly successful capitalist system, and it took place without any fundamental transformation of property ownership. (Cain og Hopkins, 1986, s. 504 & 509)

Vil man begribe den mest afgørende form for kapitalisk virksomhed, skal opmærksomheden ikke i første omgang rettes mod industriel kapital og produktion. Den skal derimod rettes mod det, Cain og Hopkins benævner 'gentleman kapitalismen'. Denne form hørte oprindeligt uløseligt sammen med godsejernes kapitalistiske landbrug, altså det økonomiske fundament for eliten. Den kaldes 'gentleman kapitalisme', fordi eliten på den ene side til fulde forstod markedøkonomien og hvordan den bedst kunne udnyttes, men på den anden ikke i dagligdagen ville være engageret i produktive eller forretningsmæssige aktiviteter. Noget sådant blev afvist, fordi det klart stred imod hele gentleman-kulturens normer og idealer.

Indtil 1850 lå hovedparten af den økonomiske og politiske magt hos aristokratiet, idet den agrare produktion vedblev med at være den mest betydningsfulde økonomiske aktivitet. Hvis andre grupper ville optages i eller accepteres af eliten, måtte de overtage eller i det mindste tilpasse sig gentleman-kulturen. Det var hvad de mest velstående dele af handels- og finansborgerskabet gjorde i et forsøg på at opnå magt og indflydelse. Og City, Londons finanscenter – påpeger Cain og Hopkins – havde en væsentlig større og mere afgørende betydning i britisk økonomi end normalt antaget.

Industri kapitalister stod gennemgående væsentligt svagere end både finans- og handelskapitalister gjorde. De profitte, de opnåede, og de formuer, de opbyggede, kunne slet ikke måle sig med de rigdomme, som de mest succesfulde finans- og handelsfolk kunne samle. Det var endvidere vanskeligere for det industrielle borgerskab at blive accepteret af den aristokratiske elite end tilfældet var med handels- og finansborgerskabet. Især City muliggjorde en levemåde, hvor man kunne blive rig og samtidig leve som en gentleman. Mange industrielle entreprenører var derimod aktivt engageret i produktion og virksomhedsledelse og derfor ude af stand til leve op til gentleman-kulturens krav. I den politiske kultur var der således også en barriere, der var med til at begrænse de nye industrifolks magt og indflydelse.

Det tredje og sidste område, hvor en 'traditionel' tilgang til 'den industrielle revolution' er ved at blive problematiseret, vedrører selve rammen for de økonomihistoriske analyser. Hobsbawms førnævnte *Industry and Empire* (1969) udkom som bd. 3 i serien *Pelican Economic History of Britain*, men beskæftigede sig i alt væsentligt kun med England. Hobsbawm søgte dog at håndtere det åbenbare problem ved sidst i bogen at vedføje et kapitel med titlen 'The Other Britain'. Heri behandlede han kort Wales og Skotland, men

forbigik helt Irland med et argument om, at dets økonomi var en koloniøkonomi og forblev separat. Og det til trods for at Irland udgjorde en integreret del af det britiske marked, hvad arbejdskraft og fødevarer angik. Anglocentrismen hos Hobsbawm er ikke undtagelsen, men reglen inden for social- og økonomihistorien (Samuel, 1989a). Det gælder således også E. P. Thompsons klassiker *The Making of the English Working Class* (1963), der afslutningsvis taler om »[the] British working class of 1832« som »a unique formation« (s.913), men som egentlig kun medtænker Wales, Skotland og Irland, når de er af betydning i en engelsk sammenhæng.

Men problemet om hvilken analyseramme, der bør anvendes i social- og økonomihistorien, er både centralt og åbenbart. Crafts berører kun det lejlig-hedsvis i *British Economic Growth during the Industrial Revolution* (1985). Det dukker f.eks. op ved beregningerne om overflytning af arbejdskraft fra den agrare til den industrielle sektor. Ca. 1/3 af alle britiske arbejdere levede i Irland i 1841. Medtænkes dette forhold, bliver ændringerne væsentlig mindre dramatiske end de sædvanlige beregninger.

Men et er at erkende problemet, noget andet at løse det. Der findes i dag ikke samlet kvantitative analyser af hele Storbritannien. Det nyeste *Atlas of British Social and Economic History since c. 1700* (1989) søger at samstille og -tænke England, Skotland og Wales. Irland er dog fortsat udeladt, også Nordirland efter 1922. Men Irland må medtænkes, hvis såvel helheden som forskellene i det økonomiske og politiske handlingsrum skal begribes. Og det er da også begyndt at ske. Et centralt eksempel er Williamsons *The Impact of the Irish on British Labor Markets during the Industrial Revolution* (1986). Og Joel Mokyr og Cormac O'Grada har forsøgt det i *Poor and getting poorer? Living standards in Ireland before the Famine* (1988), deres bidrag til den standende debat om levestandarden. Men den eneste, der indtil videre har gjort et forsøg på at behandle Storbritannien som en helhed i såvel økonomisk-social som politisk-kulturel henseende, er Hugh Kearney i *The British Isles* (1989). Hans centrum-periferi model opløser de traditionelle statsretlige analyseenheder og erstatter dem med en helhed opdelt i et komplekst sæt af regioner.

Velstand og/eller forarmelse?

I løbet af de sidste 10-15 år er der blevet sat spørgsmålstegn ved en 'traditionel' tilgang til og forståelse af 'den industrielle revolution'. Et resultat heraf kan blive, at begrebet 'revolution' helt bliver droppet, når vor forståelse af de socio-historiske processer i hele Storbritannien i tidsrummet 1760-1830/50 skal sammenfattes. Men selvom den økonomiske vækst ikke var så stor eller hurtig som tidligere antaget, så er der ingen, der benægter, at der var vækst. Og selvom industriel kapital og produktion ikke indtog en så central og afgørende position som tidligere antaget, er der ingen, der benægter, at dele af England, Wales, Skotland og Irland blev industrialiseret i denne periode. Det giver derfor fortsat god mening at spørge: hvem havde fordel af væksten? Var det alle eller blot enkelte samfundsgrupper? Var der grupper, hvis for-

Under elitens tunge åg. Under krigen mod Frankrig blev John Bull-figuren omdannet til en stor, velnæret person for at vise, at han levede af oksekød og øl i modsætning til de magre og udsultede franskmænd, der kun fik suppe og frøer. Efter krigen blev dette billede af John Bull fastholdt. Her bruges det til at fremhæve, at også fredstiden var yderst tyngende og plagsom for almindelige briter, der fortsat skulle finansiere statens omfattende patronagesystem. Stikket er fra 1816.

hold blev forringet? Med andre ord: den 'klassiske' debat om indkomstfordeling og levestandard er fortsat relevant.

Et modigt forsøg på at klarlægge ændringerne i indkomstfordelingen er gjort af Lindert og Williamson i *Reinterpreting Britain's Social Tables 1688-1913* (1983). Deres resultater vedrører – trods titlen – alene 'England' (inkl. Wales) og er i øvrigt overtaget af Crafts. I tiden frem til 1801/03 øgede den rigeste 1/3 af befolkning sin andel af materielle goder på alle andres bekostning, her især på bekostning den nederste 1/3. Samfundspyramidens top (5%) gik fordelingsmæssigt meget frem i hele tidsrummet fra 1759 til 1867. Og det var især mellemgrupperne, der tabte terræn mellem 1801/03 og 1867. Som helhed betragtet skal den økonomiske ulighed således være blevet væsentligt uddybet i tiden mellem 1759 og 1867. England var i 1867 – fremhæver Lindert og Williamson – et samfund, hvor den økonomiske ulighed var markant større end i de allerfleste andre moderne samfund. Samfundspyramidens top (øverste 5%) sad på 46% af alle indkomster.

Den gevinst, som den økonomiske vækst gav, blev hverken fordelt jævnt eller ligeligt. Medlemmer af grupper, der fordelingsmæssigt tabte terræn, kunne dog stadigvæk have en stigende levestandard – i betydningen øget realløn – blot væksten var tilstrækkelig stor. Den måtte nemlig også 'kompen-sere' for befolkningsvæksten. Striden mellem 'optimister' og 'pessimister' i debatten om levestandarden har kørt videre i 80'erne. Når det drejer sig om

perioden 1780-1820, synes de fleste at være enige om, at reallønnen steg meget lidt, hvis overhovedet. En del af forklaringen skal nok findes i dyrtiden i den lange krigsperiode fra 1793 til 1815. En anden del kan være, at den økonomiske vækst var så lav, at den dårligt nok kunne holde trit med befolkningsvæksten.

For perioden fra 1820 til 1850 er vurderingerne derimod ganske forskellige. Lindert og Williamson (1983b) har fremlagt analyser og tal, der understøtter en optimistisk tolkning. I denne periode skal landarbejdere gennemsnitligt have haft en reallønsmæssig fremgang på 35% og ufaglærte uden for landbruget en på 82%. For alle engelske mandlige arbejdere var den gennemsnitlige løn-fremgang på 78%. Crafts mener også, at der efter 1820 var en reallønsmæssig fremgang, men finder, at Lindert og Williamson er alt for 'optimistiske' i deres skøn. Hans gennemsnit for perioden bliver kun på cirka det halve af deres tal. Han peger også på, at de fattigere arbejdere (labouring poor) muligvis havde en reallønstilbagegang. Men der er også dem, der fastholder en mere pessimistisk helhedsvurdering. Både Mokyr og Brown mener, at man skal helt hen til 1840'erne, førend der kan påvises en nævneværdig reallønsmæssig fremgang (Brown, 1990 & Mokyr, 1988).

De nævnte gennemsnitstal vedrører alene engelske arbejdere og skjuler selvfølgelig mange regionale variationer. Sådanne gennemsnit kan måske til nød anvendes, når det drejer sig om England, men det går ikke, når det drejer sig om Skotland. Ian Levitt og Christopher Smouts store undersøgelse af *The State of the Scottish Working Class in 1843* (1979) viser, at der her fandtes meget markante regionale forskelle. De nordvestlige øer og højland var det ene yderpunkt. De udgjorde den yderste periferi i det engelske imperium og var præget af dyb fattigdom og elendighed. Forholdene var her blevet forværret igennem de sidste 100 år, fordi området slet ikke havde resurser til at brødføde den voksende befolkning. Det andet yderpunkt var det centrale lavlandsbælte fra Glasgow til Edinburgh. Her havde den agrare og industrielle vækst givet arbejdere væsentligt bedre forhold end de tidligere havde haft.

Irlands økonomi var forskellig fra Englands og Skotlands, men samtidig vævet sammen. Eksempelvis var 1/3 af den irske landbefolkning engageret i at producere fødevarer til de engelske og skotske markeder. En forbedret levestandard i England blev ikke 'betalt' med en forringet i Irland. Ses der på et per capita gennemsnit, synes den irske levestandard at være steget lidt fra 1790'erne til 1845, altså indtil den store hungerkatastrofe. Men væksten var ikke jævnt fordelt. Forskellen i indkomst mellem rige og fattige blev større, og den fattige landbefolkning var økonomisk og socialt set taberne. Deres forhold blev forringet, og mange måtte emigrere til England eller Skotland for at overleve (Mokyr & O'Garda, 1988).

Forskydninger

Industrialiseringen og den økonomiske vækst var ikke så hurtig eller så massiv som tidligere antaget. Men en virkning af disse processer var, at forskellen mellem rig og fattig generelt set synes at være blevet endnu større, idet eli-

tens økonomiske position blev relativt styrket – et forhold, der kom til at præge de politiske kampe og konflikter. Det var dog ikke det eneste forhold, der satte sit præg på 1800-tallets kampe og konflikter. Industrialisering og økonomisk vækst var også forbundet med flere andre betydningsfulde forandringer i de britiske øers socio-kulturelle geografi. Der skete meget betydelige regionale forskydninger ikke kun af økonomiske vækstcentre, men også i bymæssige, etniske og konfessionelle forhold.

I midten af 1700-tallet var sydøst England centralmagtens kerneområde. Dets position blev relativt svækket i løbet af perioden fra 1760 til 1850. Og hermed begyndte Londons position også at blive lidt mindre dominerende end den tidligere havde været. I 1851 var den med et indbyggertal på 2.8 millioner dog fortsat langt den største by på de britiske øer. Såvel økonomisk som befolkningsmæssigt skete der langsomt en forskydning i forholdet mellem sydøst og nordvest England til fordel for sidstnævnte. Det var især i nordvest England, at nye industrier dukkede op og voksede. I Lancashire arbejdede eksempelvis i 1838 69% og i 1850 74% af alle bomuldsarbejdere i 'England'. Der var således også i nordvest England, at befolkningsvæksten og -koncentrationen var den relativt stærkeste. Og her lå i 1801 såvel som i 1851 Englands to næststørste byer: Manchester og Liverpool. De havde mere end firedoblet deres indbyggertal mellem 1801 og 1851.

Glasgow var en anden af Storbritanniens storbyer med mere end 300.000 indbyggere i 1851. Dens vækst havde også været yderst dramatisk: mere end en tolvdobling af indbyggertallet på hundrede år. Forklaringen herpå skal findes i det forhold, at Glasgow udgjorde det bymæssige og økonomiske center i det sydvestlige lavlandsområde – den del af Skotland, hvor industrialiseringen slog igennem i denne periode. Landbrugsproduktionen blev i samme tidsrum omlagt og forbedret i det sydøstlige lavland, der havde Edinburgh som center. Såvel befolkningsmæssigt som økonomisk skete der en betydelig forskydning i forholdet mellem de to lavlandsområder til fordel for den vestlige. Glasgow, der i 1801 var en del mindre end Edinburgh, blev hurtigt meget større end sin konkurrent – i 1841 var den allerede dobbelt så stor. Trods dette vedblev Edinburgh med at være Skotlands politiske og kulturelle centrum.

Irland var den del af det engelske imperium, hvor industrialiseringen ændrede mindst ved forholdene i 1800-tallet. Men også her medførte den ganske betydelige forskydninger. Nordirland, især omkring Belfast, var den eneste del, hvor en industrialisering fandt sted. Andre steder var der tale om en afindustrialisering. Traditionelle irske hjemmeindustrier kunne – efter unionen i 1801 – ikke klare sig i konkurrencen med engelske og skotske varer. Det gjaldt for så vidt også Nordirland, men her blev der opbygget en mekaniseret lærredsindustri, der var i stand til at klare sig i konkurrencen på det britiske marked. Til gengæld kunne det agrare Sydirland drage fordel af, at efterspørgslen efter fødevarer var stigende i England og Skotland.

Det var imidlertid ikke alene fødevarer, som blev overført fra Irland til England og Skotland. Også ganske mange emigranter rejste samme vej. I 1841 boede der således 420.000 irske fødte personer i England, Skotland og Wales, og i 1851 var tallet blevet mere end 730.000. Til disse tal skal egentlig føjes de

'irere', der blev født i England, Skotland og Wales. Der var også skotter og walisere, som flyttede til England, men slet ikke i samme målestok. I England udgjorde de irske tilflyttere 3% og i Skotland 8% af befolkningen i 1851. Irerne var på ingen måde jævnt fordelt. De samlede sig i bestemte områder: 80% af alle irske fødte boede i 1851 i industribyer med mere end 10.000 indbyggere. Og nogle steder udgjorde de en stor andel af lokalbefolkningen. De irske fødte udgjorde i 1851 22% af Liverpools befolkning, 18% af Glasgows, 13% af Manchesters og 5% af Londons. I byer som Liverpool og Glasgow kom det anspændte forhold mellem de forskellige etniske grupper til at sætte sit afgørende præg på de politiske, kulturelle og konfessionelle forhold. Den gamle konflikt mellem center og periferi blev hermed ført videre på andre præmisser og nye måder. Unionen fra 1801 fik 'Irland' placeret centralt på Westminster-parlamentets og -regeringens politiske dagsorden. Og de mange irske tilflyttere gjorde 'det irske spørgsmål' til et centralt lokalpolitisk emne flere steder i England, Skotland og Wales (O'Tuathaigh, 1981).

Tilflytningen af irere til England og Skotland ændrede tillige ved forholdet mellem konfessionerne i de forskellige dele af det engelske imperium. Katolikernes havde i midten af 1700-tallet stået svagt og vigende i såvel England som Skotland. Det forhold ændrede sig afgørende. Katolikkerne var den konfession, der voksede stærkest i England – deres antal blev således mere end tolvdoblet mellem 1780 og 1851. Hovedparten af denne vækst skyldtes tilflyttede irske katolikker. Men katolicismens vækst var langt fra den eneste eller mest betydningsfulde ændring på den konfessionelle front. I samme tidsrum tabte den anglikanske kirke afgørende terræn samtidig med, at dissenterne gik markant frem. I 1851 var dissenterne ikke længere en mindre minoritet, således som de havde været det i midten af 1700-tallet. Tværtimod var de numerisk blevet lige så talrige som den anglikanske statskirke, der havde mistet mange medlemmer. Dissentergruppernes vækst var i hovedsagen lokaliseret til de mange nye industriområder i nordvest England, medens statskirken gik relativt mindst tilbage i sydøst England. Katolikernes og dissenternes markante vækst fik placeret spørgsmålet om Storbritannien som en konfessionel stat på den politiske dagsorden i både central- og lokalpolitikken. Dertil kom, at britiske storbyer i 1800-tallet ligefrem blev 'politisk-kulturelle smeltediger' (Kearney, 1989, kap.9). Her måtte dagligdagens politiske kampe udformes og udfolde sig i et – identitets- og interesse-mæssigt - yderst komplekst felt, hvori der indgik klasse-mæssige, etniske og konfessionelle forskelle og modsætninger.

Strid – reform – krise: 1815-1850

Spørgsmålet om, hvorledes historiske forløb skal inddeles, er et tilbagevendende problem, fordi der hverken findes åbenbare eller fælles kriterier for periodeinddelinger. Jonathan Clarks *English Society 1688-1832* (1985) har stået i centrum for de senere års periodiseringsdebat. Bogen har undertitlen *Ideology, social structure and political practice during the ancien regime*, og den

Reformfolk fortsatte dog med at holde massemøder og sende petitioner til parlamentet. Et sådant blev afholdt i august 1819 på St. Peters marken ved Manchester. Mindst 60.000, heriblandt mange kvinder og børn, var mødt op for at høre Henry Hunt (1773-1835) fremføre kravet om parlamentsreform, men inden han overhovedet var begyndt at tale, erklærede lokalstyret, at det hele lignede en opstand og udstedte en arrestordre på Hunt. 40 bevæbnede gårdmænd til hest trængte herefter ind i folkemængden for at udføre ordenen. Hunt blev arresteret, men samtidig udbrød der panik, og det kom til kamp. Resultatet blev 11 dræbte og 400 sårede reformfolk. Myndighedernes brutale fremfærd vakte harme i brede kredse, og begivenheden fik hurtigt navnet 'Peterloo massakren' i den radikale presse. Men regeringen fastholdt den hårde og kompromisløse linie og fik i december vedtaget de såkaldte 'Six Acts'. De indskrænkede mødefriheden og skærpede censuren således, at muligheden for at opbygge en massebevægelse blev alvorligt indskrænket. Det forhindrede dog ikke mere radikale grupper i at fortsætte kampen. I foråret 1820 kom det flere steder til væbnede opstande – blandt andet i Glasgow. Og her blev generalstrejken for første gang anvendt som kampmiddel. Ca. 60.000 deltog, og strejken varede en uge, men heller dette fik regeringen til at ændre kurs (Dinwiddy, 1986, kap. 2).

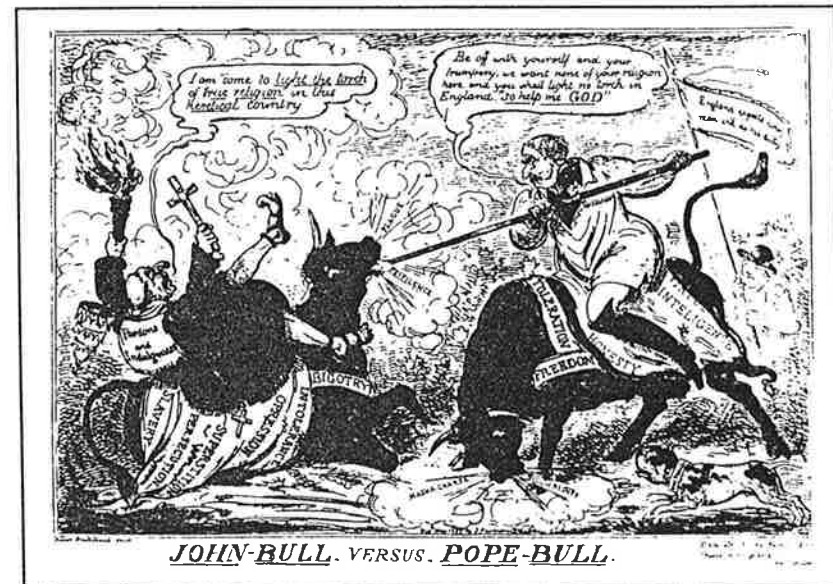
Den massive modstand i regering og parlament medførte, at reformbevægelsen tabte afgørende terræn i 20'rne. I 1817-18 havde parlamentet modtaget mere end 2.000 petitioner om reformer, i årene fra 1824 til 1829 modtog det slet ingen. Også det økonomiske opsving i 20'rne gjorde formentlig sit til, at kravet om reformer følte mindre påtrængende. Samtidig blev det imidlertid klart, at reformer på en anden front kunne gennemtvinges, når blot grupper fra middel- og arbejderklassen fandt sammen i en stærk massebevægelse. Spørgsmålet om katolikkers ligestilling blev igen sat på den politiske dagsorden, da ireren Daniel O'Connell (1775-1847) dannede en katolsk reformbevægelse i 1823. Dens kernegruppe kom fra den irske middelklasse, men den blev hurtigt til en bred, konfessionel og national massebevægelse, der krævede alle de love, der diskriminerede katolikker, blev ophævet. Bevægelsen var ikke alene stærk talmæssigt, men også økonomisk, idet alle betalte et mindre månedligt bidrag.

O'Connells succes skræmte regeringen, der i første omgang fik ham anklaget for tilskyndelse til oprør. Da ikke lykkedes at få ham dømt, blev foreningen forbudt. O'Connell gen-etablerede den imidlertid hurtigt under et nyt navn og stillede i 1828 op ved et suppleringsvalg i Clare, som han vandt stort. Begivenheden blev fejret med fredelige, men også meget omfattende demonstrationer i Irland. Men som katolik var han ikke valgbar til parlamentet. O'Connell og hans bevægelse fremstod nu som en alvorlig trussel for centralregeringen. Den frygtede, at den katolske reformbevægelse ville forsøge at gentage succesen ved næste ordinære parlamentsvalg eller nægte at betale forpagtningsafgifter til godsejerne og tiende til statskirken. Hvis bevægelsen ikke fik indrømmelser, frygtede regeringen, at situationen i Irland let kunne udvikle sig til et åbent og omfattende oprør (Foster, 1988, kap. 13).

Tory-regeringen under hertugen af Wellington (1769- 1852) – helten fra sla-

get ved Waterloo – indstillede sig derfor på at give indrømmelser til katolikkerne. En ligestilling var ikke populær hos George IV (1762-1830), men han havde – modsat sin fader – ikke tilstrækkelig magt til at nedlægge veto. En sådan ligestilling kunne dog ikke gennemføres uden, at det kom til en konflikt med de høj Kirkelige og -konservative toryer. Således som de så det, betød en ligestilling af katolikker en opgivelse af det grundlæggende princip om Storbritannien som en konfessionel stat, altså at stat og kirke hørte uløseligt sammen. De gjorde også gældende, at der hverken i England eller Skotland var folkelige opbakning bag en sådan ligestilling – snarere tværtimod.

Trods modstanden fastholdt regeringen sin politik, fordi borgerkrig syntes at være det eneste alternativ. I første omgang blev de love, der udelukkede dissenter fra embeder, ophævet; det skete i 1828. Det blev så i 1829 fulgt op med en lov, der gav katolikker adgang til parlamentet og næsten alle embeder. De blev dog afkrævet en ed, hvor de bl.a. måtte erklære, at paven ikke havde nogen form for civil myndighed i kongeriget. Samtidig blev betingelserne for at have valgret i Irland skærpet væsentligt og O'Connells katolske re-

Til kamp mod de irske papister! Dette stik fra 1825 viser, hvorledes John Bull-figuren blev brugt til at mobilisere såvel den konfessionelle som den nationale identitet i forbindelse med spørgsmål om irske katolikker skulle ligestilles med engelske anglikanere. Den anglikanske kirke (tyren til højre) repræsenterer: »Freedom«, »toleration«, »honesty«, »intelligence«, »virtus«, hvorimod den katolske kirke (til venstre) står for »bigotry«, »intolerance«, »oppression«, »superstition«, »persecution«, »slavery«, »nonsense«. Den anglikanske kirke bakkes op af den engelske »bulldog«, på hvis halsbånd står »vox populi«, og af en englænder med et flag, hvorpå der står Nelsons berømte ord fra slaget ved Trafalgar, 1805: »England expects every man will do his duty«.

formbevægelse forbudt. Men hvorom alting er: et af imperiet randområder havde igen aftvunget centralmagten afgørende koncessioner.

Kampen om katolikkers ligestilling ændrede afgørende ved hele den politiske scene i Storbritannien. Regeringen måtte i 1830 betale prisen for sin politik: en del højkirkelige og -konservative toryer stemte i underhuset sammen med oppositionen, hvorved regeringen blev bragt til fald. Den blev afløst af en whig-regering under ledelse af Charles Grey (1765-1845). Men det var ikke den eneste eller væsentligste virkning. Sagen om katolikkers ligestilling havde tre andre effekter. Den sprængte den magtkonstellation, der indtil da med held havde forsvaret den gamle orden. Den fungerede som inspirationskilde for andre britiske reformbevægelser: de efterlignede O'Connells måde at skabe en stærk massebevægelse på. Og den skabte en politisk situation, i hvilken en taktisk alliance kunne dannes mellem radikale reformfolk, moderate whigger og desillusionerede toryer. Herefter stod en parlamentsreform på den politiske dagsorden (Williams & Ramsden, 1990, kap. 11).

Men det var ikke det mest presserende problem i 1830. Økonomisk tilbagegang havde skabt trængselstider og i sydøst England kom det til meget omfattende og langvarige opstande blandt landarbejdere. Ved 'Captain Swing-opstandene' – som de kaldtes – blev de landbrugsmaskiner, der var ved at gøre arbejderne helt overflødige, ødelagt. Regeringsskiftet medførte på dette felt ikke noget kursskifte: opstandene blev undertrykt, deltagerne straffet og intet gjort for at afhjælpe den nød, der lå til grund for opstandene og ødelæggelserne.

Gennemførelsen af parlamentsreformen blev en både langvarig og dramatisk affære. Reformforslaget blev fremlagt i marts 1831, bakket op af reformselskaber og vedtaget i underhuset med een stemme (302 imod 301) – flertallet af de engelske parlamentsmedlemmer afviste forslaget, hvorimod flertallet af de irske stemte for. Det blev i anden omgang – efter et nyvalg – vedtaget med et stort flertal, men nedstemt i overhuset i oktober 1831. Det udløste omfattende demonstrationer og voldsomme optøjer. Og der var dem, der mente, at hele riget befandt sig på randen af en revolution. Værst gik det til i Bristol, hvor der var meget omfattende ødelæggelser; her blev 12 dræbt, næsten 94 såret og 31 dømt til døden (kun 4 blev dog henrettet). Den anspændte situation blev yderligere tilspidset, da regeringen trådte tilbage i maj 1832. Trusler om skattenægtelser, pression og vold fløj gennem luften, men kom dog ikke i anvendelse. Den nye konge William IV (1765-1837) accepterede regeringens krav om, at der skulle skabes et tilstrækkeligt antal nye pladser i overhuset til at sikre forslagets vedtagelse, hvis det igen blev nedstemt. Det skete imidlertid ikke, og reformen var herefter på plads i juni 1832.

Ser man på indholdet af reformforslaget, kan det være vanskeligt at forstå det intense politiske slagsmål, som det udløste. Reformen markerede nemlig på ingen måde et radikalt brud eller en markant anderledes magtfordeling – og det var heller ikke meningen. Den medførte dels en udvidelse af valgkredsen, dels en omlægning af valgkredsene, og hermed kunne flere personer/grupper og nye områder, herunder industribyer, være med. De mest vidtgående forandringer skete i Skotland; her skete der mere end en tolvdobling af

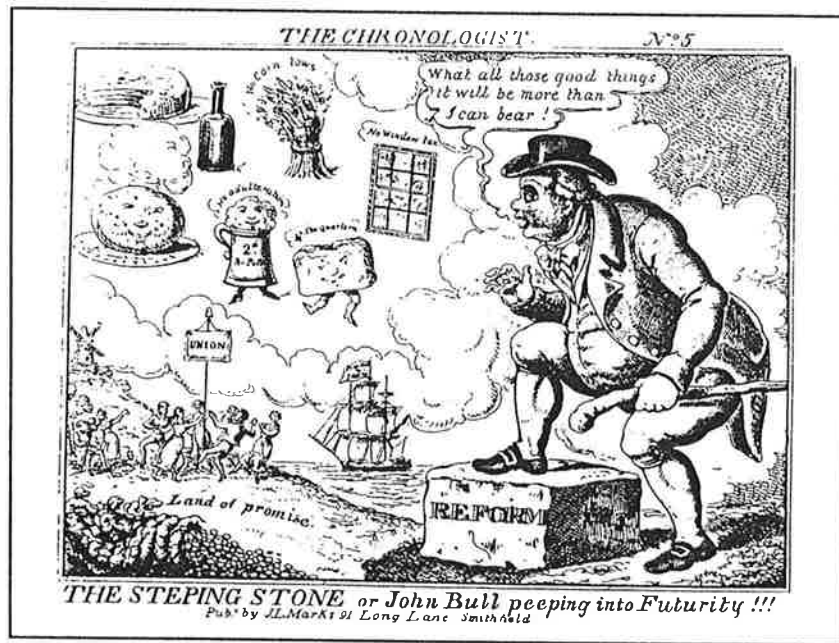
de stemmeberettigede, men det var stadigvæk kun hver ottende mandlige skotte, der kunne stemme. I England og Wales blev antallet af stemmeberettigede udvidet mellem 50 og 80%, men kun hver femte mandlige englænder kunne stemme. Mindst var ændringerne i Irland; her havde kun hver tyvende mandlige irer stemmeret. På eet punkt medførte reformen en ny, men utilsigtet situation: den åbnede for muligheden af et flertal af medlemmer valgt af engelske storbyer, Skotland og Irland. Og hermed fik et randområde et nyt middel til at påvirke kampen om centralmagten.

Desillusionering og mobilisering

Set i et større perspektiv ændrede parlamentsreformen ikke ret meget ved den politiske magtfordeling i det britiske samfund. Denne magt lå fortsat hos eliten ligesom den økonomiske magt. Og det statslige patronagesystem var i alt væsentligt intakt, omend dets omfang var blevet lidt indskrænket. Forklaringen på den meget voldsomme og bitre strid, som reformforslaget udløste, skal ikke søges i dets indhold, men snarere i dets politiske symbolværdi. Siden 1760'erne havde reformfolk og -bevægelser krævet og kæmpet for reformer, men uden at opnå nogen resultater. Og siden 1760'erne havde hovedparten af eliten med held forhindret, at reformpetitioner og -krav blev hørt. På denne baggrund er det forståeligt, at forventningerne og dermed konflikt-niveauet blev skruet op, da der endelig så ud til at skulle ske noget. Og opskruningen gjaldt både tilhængerens opstemte forhåbninger og modstandernes bange anelser.

Modstanderne frygtede, at reformerne fra 1828-32 kunne blive begyndelsen til enden på den anglikanske elites magtposition på de britiske øer. Og frygten var ikke uden grund: reformerne begyndte at røre ved 'arven fra Reformationen'. Den konfessionelle stat var under afvikling, idet borgerne ikke længere blev rangordnet efter deres konfession. Modstanderne frygtede, at det næste ville blive en klar adskillelse af stat og kirke, altså en ophævelse af den anglikanske statskirke. Og dette var da også et udbredt og fælles krav blandt dissenterne og katolikker. I Irland rasede allerede den såkaldte 'Tithe War': irske katolikker var begyndt at nægte at betale tiende til statskirken. Baggrunden var, at 6,5 millioner irske katolikker årligt betalte næsten 1 million £ til en kirke, der betjente mindre end en tiendedel af den irske befolkning. Det forhold, at enhver reform uundgåeligt ville svække den anglo-irske elite, gjorde sit til at vanskeliggøre situationen.

Reformtilhængerne bestod ikke alene af de grupper, der ville høste fordel af reformforslaget. Det blev også bakket op af mange grupper i middel- og arbejderklassen, hvis forhold slet ikke ville blive forbedret. Disse grupper søgte at få regeringens forslag gjort mere demokratisk – et krav om almindelig stemmeret for mænd blev ført frem, men uden held. Når disse grupper alligevel deltog aktivt i kampen, var det, fordi de håbede og forventede, at reformforslaget blot var et første skridt på vejen mod et mere demokratisk og retfærdigt samfund, og at de næste skridt snart ville følge efter. Men deres forhåbninger blev snart skuffede. Den desillusionering og frustration, som de

På tærsklen til det demokratiske paradys. De meget opskuende forventninger til 1832-reformen fremgår af dette stik fra 1832. John Bull er på det nærmeste overvældet af hvad fremtiden ville bringe: ingen kornlove, ingen skat på vinduer, frihandel, fællesskab samt ordentlig mad og øl.

mange bristede forhåbninger udløste, udgjorde en væsentlig del af baggrunden for opkomsten af chartismen: den største massebevægelse i 1800-tallet (Williams & Ramsden, 1990, kap. 12).

Når den aristokratiske elite så længe havde kunnet holde sig ved magten uden at afgive mange indrømmelser, skyldtes det ikke alene dens enorme rigdom og prestige. Det skyldtes også, at dens modstandere var indbyrdes dybt splittede. Dissenterne og katolikkerne så begge med megen modvilje på det anglikanske establishment, men var samtidig i indbyrdes strid. Mange middelklassegrupper ønskede at få del i den politiske magt, men frygtede konsekvenserne, hvis håndværkere, industri- og landarbejdere også fik det. Ligestillingen af irske katolikere var ikke en integreret del af de engelske og skotske reformbevægelser. Ingen betvivlede de højkonserveres påstand om, at ligestillingen af katolikere helt manglede folkelig opbakning i England. Og irske katolikere i Liverpool angreb nordirske protestanter, når de fejrede sejren ved slaget ved Boyne i 1690. Chartismen er på denne baggrund af særlig interesse.

Chartismen er traditionelt blevet forstået som en socio-økonomisk bevægelse med et politisk program – en bevægelse, der opstod i 1837-38 i kølvandet på en dybtgående økonomisk krise. En sådan tolkning er blevet afvist af

f.eks. James Epstein & Dorothy Thompson i *The Chartist Experience* (1982) og Dorothy Thompson i *The Chartists* (1984). Her ses chartismen som en decideret politisk bevægelse. Den var en videreførelse og kulmination af de mere radikale reformbevægelser, der havde været virksomme siden 1790'erne, og dens startpunkt var den skuffelse, som mange folk fra arbejderklassen oplevede i kølvandet på reformen i 1832. Den adskilte sig fra tidligere bevægelser på to punkter. Den var en mere omfattende og massiv massebevægelse end de tidligere. Og den var en massebevægelse, der søgte at skabe bred enighed på tværs af en lang række etniske, regionale, konfessionelle og sociale skel, hvilket er noget ganske særegent i et britisk helhedsperspektiv.

Chartismen var forgrenet ud over hele det engelske imperium – den stod stærkest i nordvest England, sydvest Skotland samt det sydlige Wales, og svagst i de mere udprægede landbrugsområder, herunder Irland. Men den blev bakket op af irske immigranter, og mange af bevægelsens ledere var irere, f.eks. Feargus O'Connor (1794-1855), der udgav den ledende chartistavis *Northern Star*. Den irske tvangslov, som blev vedtaget i 1833, udgjorde chartismens startpunkt. Regeringens holdning til reformbevægelser blandt arbejdere blev hermed for første gang blotlagt efter 1832-reformen. Loven gav myndighederne ret til at forbyde enhver form for offentlig politisk aktivitet. Det vakte megen harme og vrede. Det samme gjorde den nye fattiglov, der blev vedtaget i 1834: den tilgodeså mere en *laissez-faire* politik end de fattiges interesser.

Chartisterne mente, at arbejdernes dårlige sociale og økonomiske vilkår havde deres rod i det politiske system. Statsmagten var fortsat – havde det vist sig – en fjende af det arbejdende folk. Derfor var vejen frem at opbygge en bred klassebevægelse og gennemtvinge en ændring af det politiske system. I 1838 udkom *The People's Charter*, der sammenfattede bevægelsens hovedkrav til en parlamentsreform. Disse var: almindelig valgret (for mænd), ingen ejendomsbetingelser for valgret, årlige valg, ensartede valgkredse, løn til parlamentsmedlemmer samt hemmelige valg.

Reformkravene blev i første omgang bakket op af et nationalkonvent afholdt i februar 1839. Det blev i maj 1839 fulgt op af en petition med 1.3 millioner underskrifter på. Men kravene blev afvist af et massivt flertal i underhuset. I skuffelse og frustration talte en hel del chartister om åbent oprør og mere end 500 blev arresteret. Men kun i Newport i Syd Wales kom det til en væbnet opstand, i hvilken ca. 20 chartister blev dræbt. Igen i maj 1842 afleverede den chartistiske bevægelse en petition til parlamentet, og denne gang med 3.3 millioner underskrifter. Og denne gang var det irske krav om en ophævelse af unionen del af chartisternes fælleskrav. Men igen blev det afvist i underhuset med et stort flertal. Bitterheden var denne gang endnu større end i 1839, og det kom til meget omfattende strejker, især i Nordengland.

Den massive opbakning bag chartisternes reformkrav må delvis tilskrives de dybtgående økonomiske kriser i 1837 og 1842, med hvilke der fulgte megen økonomisk og social elendighed. Men selv med en så massiv opbakning havde chartismen ikke held med at gennemtvinge sine krav. Det var der flere grunde til. Den formåede ikke for alvor at splitte eliten. Den var internt split-

tet i valget af kampmidler: en fredelig kontra en militant fløj. Og den var splittet i spørgsmålet om samarbejde med den middelklassebevægelse, der kæmpede for at få ophævet kornloven. Chartismen kunne ikke mobilisere en bred og aktiv opbakning i Irland, fordi O'Connell og det katolske hierarki var negative; de så med megen mistro på bevægelsen. I 1840'erne var de etniske konflikter blandt arbejdere i England og Skotland støt stigende som følge af immigrationen fra Irland. Og de anti-katolske holdninger fik yderligere vind i sejlene, da Westminister-regeringen i 1845 tilbød at give statsmidler til et katolsk præsteseminarium i Irland.

Til de nævnte forklaringer på chartismens mislykkede bestræbelser må føjes endnu en: bevægelsens politiske analyse og agitation blev så at sige underløbet af den politiske virkelighed i 40'erne (Stedman Jones, 1983, kap. 3). Arbejderklassens elendige forhold – mente chartisterne – var primært en konsekvens af det politiske system og statsmagten den centrale klassefjende. Budskabet var derfor: kun ved at vinde magten over det politiske system, kunne reformer gennemføres. Da statsmagten i 1840'erne viste sig villig at gennemføre mindre reformer, begyndte den chartistiske agitation at miste troværdighed. Det drejede sig om reformer af fabrikslovene i 1842, 1844 og 1847, der især søgte at begrænse og regulere børne- og kvindearbejdet. Og det drejede sig om ophævelsen af den forhadte kornlov i 1846. Baggrunden for sidstnævnte var den hungerkatastrofe, der begyndte i Irland i 1845.

Misvækst og hungersnød var et velkendt og tilbagevendende forhold i en irsk sammenhæng. Mellem 1816 og 1842 havde misvækst ramt kartoffelafrøden 14 gange. I 1845 blev den imidlertid ramt af en ny svampesygdom med det resultat, at produktionen af kartofler i 1845 faldt med ca. en tredjedel i forhold til 1844. I 1846 fortsatte faldet: produktionen var kun ca. en femtedel af den i 1844 og holdt sig på dette lave niveau i de næste år. Da kartoffelen var det primære og ofte det eneste fødemiddel for mange af de fattige landarbejderfamilier, blev følgerne katastrofale. Man regner i dag med, at denne hungersnød medførte, at ca. 1 million ekstra irere døde i årene 1845-51, og at antallet af irske emigranter blev yderligere øget med ca. 1.2 millioner. I alt betød det, at mere end en fjerdedel af den irske befolkning døde eller emigrede som følge af kartoffelmisvæksten (Foster, 1988, kap. 14).

Også i Skotland blev kartoffelafrøden ramt af misvækst, men her var følgerne langt fra så katastrofale som i Irland. Det skyldtes flere forhold. Mest afgørende var, at skotske godsejere – i modsætning til de fleste anglo-irske godsejere – trådte hurtigt til med hjælp; hjælpeaktionen ruinerede ligefrem flere godsejere. Dertil kom, at centralregeringen i London fik organiseret en mere effektiv hjælp (uddeling af mad og sædekorn) i Skotland end i Irland (Smout, 1986, kap. 1 & 3). Hele den måde, hvorpå regeringen håndterede hungerkatastrofen, øgede de fleste irske katolikkers modviljen mod eller had til den engelske centralmagt. Og kravet om, at unionen skulle ophæves, blev herefter fremført endnu mere engageret og markeret – et forhold, der satte sit præg på, hvorledes fronterne blev trukket op i revolutionsåret 1848.

Hungersnøden i Irland bidrog til, at den chartistiske bevægelse fik en genopblomstring i 1847-48. De irske katolikkers voksende forbitrelse på den bri-

tiske statsmagt gjorde, at de begyndte at samarbejde mere med chartisterne end tidligere – O'Connells død i 1847 var også her af betydning. Udbruddet af Februarrevolutionen i Frankrig kom som en yderligere opmuntring. *Northem Star* erklærede forhåbningsfuldt: »as France has secured for herself her Republic, so Ireland must have her Parliament restored and England her idolised Charter« (Stevenson, 1979, s.267). Og chartisterne begyndte derfor igen at holde møder og organisere en petition til parlamentet. Ved et sådant møde i Bradford blev følgende sunget:

Britannia's sons, though slaves you be!	All men are equal in his sight -
God, your creator, made you free;	The bound, the free, the black, the white;
And life to all, and being, gave	He made them all – them freedom gave
But never, never, made a slave.	He made the man – man made the slave.
	(Thompson, 1984, s.318)

Budskabet i denne sang er radikalt forskelligt fra det i *Rule Britannia*. Briteres frihed var i sidstnævnte et allerede opnået gode, og truslen imod denne frihed skulle alene findes i verden udenfor de britiske øer. Udgangspunktet i chartistsangen var derimod, at de fleste briter var ufrie og fastholdtes i ufriheden af andre briter. Og målet var ikke at holde andre folkeslag ude og væk fra det britiske paradis, men at skabe et menneskeligt fællesskab på tværs af sociale og konfessionelle, etniske og racemæssige skel.

Situationen i marts-april 1848 foruroligede de britiske myndigheder meget. Hvad, der gjorde situationen særlig foruroligende var de mange tegn på, at et samarbejde mellem revolutionære grupper i Frankrig, de forbitrede irske katolikker og de mere radikale dele af arbejderklassen i England, Skotland og Wales var ved at blive etableret. Det gærede og sydede mange steder. Situationen lignede meget den i slutningen af 1790'erne. Ved en protestmarch i Glasgow skød og dræbte soldater seks demonstranter. En del af eliten og middelklassen mente, at Storbritannien befandt sig på revolutionens rand. Da chartisterne bekendtgjorde, at et stort demonstrationstog ville overbringe deres reformkrav til parlamentet i Westminister d. 10. april, forberedte myndighederne sig på det værste. Der blev samlet store troppe- og politistyrker i London, og dronning Victoria (1818-1901) blev af sikkerhedshensyn sendt til Isle of Wright. Og det blev forbudt chartistoptoget at nærme sig parlamentet (Thompson, 1984, kap. 13).

Spændningen var nær bristepunktet, da det blev d. 10. april. Men hverken myndighedernes dystre forventninger eller de mere radikale chartisters opstemte forhåbninger gik i opfyldelse: alt forløb fredeligt. Men efter at parlamentet igen havde afvist chartisternes reformkrav, spredte skuffelsen sig, og det kom til mindre uroligheder mange steder på de britiske øer. En del forventede, at der ville komme en væbnet opstand i sommeren 1848, og var parate til at slå til. Men da den kom, fik den hverken den forventede eller den frygtede virkning. Den eneste revolutionære opstand i 1848 fandt sted i juli i Irland. Den blev organiseret af en gruppe, der kaldte sig Young Ireland, og som havde genoplivet 1790'ernes republikanske traditioner, her især mindet om opstanden i 1798. Men inden opstanden blev iværksat, var flere af leder-

ne blevet arresteret. Og da den endelig fandt sted, havde den nærmest karakter af en heroisk farce. Den blev hurtigt slået ned, og lederne sendt til en straffekoloni i en af de fjernere egne af det britiske imperium.

Et konfliktpræget og ustabilt imperium

Ser man på perioden 1688 til 1848 som en helhed, synes to forhold at kendetegne det engelske imperium. Der var utroligt mange konflikter og kampe, men der skete ingen afgørende ændringer i hvem, der sad på magten. Det ser ud som om, at konflikt og udpræget stabilitet gik hånd i hånd i det engelske imperium. En sådan formel fanger noget helt centralt om britisk historie i nævnte tidsrum. Eliten havde en udtalt evne til at holde sig ved magten ved at splitte og undertrykke dens mange forskellige modstandere. Den nævnte formel overser dog samtidigt noget afgørende, nemlig at den britiske helstat – som imperium betragtet – var ret ustabil.

Mellem 1688 og 1798 blev der udkæmpet mindst seks større borgerkrige inden for det engelske imperium: i Skotland 1689-90, i Irland 1689-91, i Skotland 1715-16, i Skotland 1745-46, i Nordamerika 1775-81 og i Irland 1798. Og alle disse borgerkrige involverede en konflikt mellem den engelske centralmagt og et af imperiets randområder.

Kampen om det skotske randområde blev bragt til en afslutning ved en dobbelt proces. Dels blev oppositionen undertrykt og dens særegne politiske kultur i højlandet undergravet. Dels blev en integration af de loyale skotske godsejere og dele af den skotske middelklasse i den britiske stat påbegyndt. Disse processer blev yderligere forstærket, da skotsk landbrug blev moderniseret og industrialiseringen af Østskotland blev op- og udbygget. Men da det kom til de andre randområder, kunne den engelske centralmagt ikke gentage 'succesen'.

I kampen om det nordamerikanske randområde var centralmagten ikke villig til at betale prisen for en 'fredelig' løsning. Prisen ville have været en politisk-økonomisk ligestilling af imperiets kerne- og randområder. Kampen blev i stedet bragt til en afslutning ved, at centralmagten til sidst måtte erkende, at den ikke formåede at beherske de områder, der ikke længere ønskede at være en del af imperiet. Den måtte følgelig stille sig tilfreds med at beholde Canada, den loyalistiske del af Nordamerika.

I kampen om det irske randområde havde centralmagten taget ved lære af sine tidligere erfaringer. Den gjorde ikke således som den havde gjort i Skotland: at undergrave og udrydde oppositionens politiske tradition og kultur. Det ville simpelthen ikke kunne gennemføres i Irland. Og den gjorde, hvad den ikke havde gjort i Nordamerika: at skabe loyalitet og fællesinteresser ved at give væsentlige indrømmelser. Det skete først ved at anerkende det irske parlaments uafhængighed i 1782, dernæst ved at give katolikker valgret i 1793. Oprøret i 1798 viste imidlertid med al ønskelig tydelighed, at dette ikke var lykkedes. Pitt gjorde endnu et forsøg på at gøre væsentlig dele af den irske befolkning loyale. Han ville ikke alene etablere en union, men samtidig give

irske katolikker en politisk-økonomisk ligestilling. Men den engelske elite var ikke villig til at betale denne pris for loyalitet og stabilitet. Om Pitts strategi ville have haft succes i det lange løb, er ikke til at vide. Men givet er det, at de uløste konflikter omkring Irland har lige siden været en varig kilde til konflikt og ustabilitet på de britiske øer.

Etableringen af *United Kingdom of Great Britain and Ireland* i 1801 var et forsøg på at skabe politisk stabilitet i det engelske imperium. Men unionen fik den modsatte virkning. Den blev på lang sigt en kilde til selve opsplitningen af imperiet (Pocock, 1982 s. 330f). På kort sigt blev de uløste konflikter omkring Irland et presserende og tilbagevendende problem for centralregeringen. Af frygt for en ny borgerkrig accepterede store dele af eliten i 1828-29 at give den indrømmelse, som var blevet afvist i år 1800, nemlig at give de irske katolikker adgang til parlament og embeder. Men på dette tidspunkt var der allerede i Irland bred opbakning bag kravet om en ophævelse af unionen. Og dette krav blev yderligere skærpet og radikaliseret efter hungerkatastrofen i 1845-51. Det irske 'problem' var ikke dog alene en kilde til konflikt og ustabilitet. Det var også med til at fremme integrationsprocesser på de britiske øer. Dette kan antydes ved at se lidt på englænderes fjendebilleder og deres funktioner i tidsrummet 1688 til 1848. I april 1848 stod der at læse i *The Economist*.

Thank God we are Saxons! Flanked by the savage Celt on the one side and the flighty Gaul on the other – the one the slave to his passions, the other a victim to the theories of the hour – we feel deeply grateful from our inmost hearts that we belong to a race, which if it cannot boast the flowing fancy of one of its neighbours, nor the brilliant *esprit* of the other has an ample compensation in a social, slow, reflective phlegmatic temperament. (Kearney, 1989, s. 160)

I 1688 vil man også kunne finde englændere, der definerede sig selv gennem en modstilling med det franske og det gælske. Men hverken ordvalget eller indholdet ville have været helt det samme. På et plan kan der påvises en kontinuitet i englænderes fjendebilleder i tidsrummet fra 1688 til 1848. Gennem hele denne periode fandtes der – med varierende styrke – både en anti-fransk og en anti-gælsk holdning blandt englændere. På et andet plan skete der imidlertid væsentlige forskydninger inden for den nævnte kontinuitet.

I 1688 var det ikke kun en almen anti-katolske holdning hos englændere, der fik dem til at definere sig i modsætning til netop det franske og det gælske. Det var også det magtpolitiske forhold, at der var nære forbindelser mellem den absolutistiske Bourbonfamilie i Frankrig og den skotske Stuartfamilie. Når englændere var anti-gælske i 1600- og 1700-tallet, så var deres modvilje og aggressioner primært rettet imod skotterne. De skotske jakobitter mange oprør var med til at holde sådanne holdninger i live. Og de anti-skotske følelser nåede i England et højdepunkt i 1760'erne og 70'erne (Duffy, 1986).

I 1790'erne skete der betydelige ændringer i mange englænderes fjendebillede. Deres holdning var fortsat anti-fransk og anti-gælsk, men det dækkede over noget andet. I kølvandet på den franske revolution skiftede den an-

ti-franske holdning indhold. Den var ikke længere en modvilje mod et absolutistisk og papistisk styre. Kernen blev nu en frygt for og uvilje imod jakobinerne, der blev fremstillet som nogle umenneskelige uhyrer, der spredte vold, død og ødelæggelse, hvor de end kom frem. Og det er denne anti-jakobinske holdning, der igen blev mobiliseret i foråret 1848.

I 1790'erne fik mange englænderes anti-gæliske holdning også et nyt indhold. Den blev nu en specifik anti-irsk holdning. Baggrunden var mange englænderes frygt for konsekvenserne af alliancen mellem det jakobinske Frankrig og de republikanske og katolske grupper i Irland. 'Irere' blev fra da af et af englænderes foretrukne fjendebilleder (Jensen, 1988). Langt fra alle englændere var dog anti-irske eller anti-katolske i deres holdninger. I 1790'ernes mere radikale reformbevægelser og igen i chartismen blev der på forskellig vis bygget bro over de konfessionelle og etniske skel.

Men den stigende immigration af irere fik de etnisk-konfessionelle modsætninger og konflikter til at blusse op i England, Skotland og Wales. Og det drejede ikke alene om konflikter mellem irere og englændere, men også om konflikter mellem irere og skotter og irere og walisere. Disse modsætninger og konflikter spillede allerede en betydelig rolle før 1850. I anden halvdel af 1800-tallet kom de til at præge britisk politik endnu mere. En fælles anti-irsk holdning bidrog væsentligt til de former for fælles britisk identitet, der blev opbygget i England, Skotland og Wales i løbet af 1800-tallet. Fælles fjendebillede har ofte en væsentlig integrationskraft i forbindelse med dannelsen af kollektiv identitet. Og derfor må der også anlægges et britisk helhedsperspektiv, når dannelse af britisk identitet skal klarlægges og forstås – et perspektiv, der desværre mangler i Keith Robbins' spændende bog *Nineteenth-Century Britain. England, Scotland, and Wales. The Making of a Nation* (1988).

Storbritanniens befolkning 1760-1860 (i afrundet millioner)

	England & Wales	Skotland	Irland	I alt
1760	6.5	1.2	3.0	10.7
1781	8.0	1.4	4.0	13.4
1801	9.0	1.6	5.2	15.8
1821	12.1	2.1	6.8	21.0
1841	16.0	2.6	8.1	26.7
1861	22.2	3.0	5.8	31.0

Irlands befolkning gik ned indtil 1916, da var den 4.3 mill.

Kilder: Christie, 1982 & Evans, 1983.

Rule Britannia

– De britiske Øer 1688-1990